

DUH SVETI U PETOM TEOLOŠKOM GOVORU GRGURA NAZIANSKOG

Marijan Mandac, Split

UDK: 231.3

251:235.3

Izvorni znanstveni članak

Primljeno 9/2003.

Sažetak

U članku se pomno i detaljno istražuje pneumatologija Grgura iz Nazianza. Ta je pneumatologija, povijesno gledano, uistinu nešto iznimno. Grgur je prvi teolog koji je na temelju Pisma, predaje i općenito crkvenog života razmatrao i utvrđivao osnovne istine o Duhu Svetome. To je božanstvo, izlaženje i istobitnost Duha Svetoga. Tako je Grgur u pneumatologiji otklonio najrazličitije zablude svoga vremena. On inače rado ističe djelovanje Duha Svetoga u posvećenju i pobožanstvenjenju kršćanina. Grgur također brižljivo i probrano razjašnjuje smisao molitve upravljene Duhu Svetome. Grgur je bio naročito zahvalan za prosvjetljenje što dolazi od Duha Svetoga čijem se vodstvu od srca povjerio.

Ključne riječi: stvorenje, energija, Bog, izlaženje, istobitan, Paraklet, prosopon, hipostaza, vlastitost, pobožanstvenjenje, poklonstvo, ista čast, ista slava.

UVOD

Naš je naslov po sebi svakome razumljiv. Ipak ga donekle razjašnjujemo. Pri tome se nadamo da čitatelj barem donekle pozna Grgura Nazianskoga. Uostalom, u knjizi koju mu posvećujemo predstavljamo ga detaljno. Stoga ovdje kratko svraćamo pozornost jedino na *Peti teološki govor* koji se spominje u naslovu. Istina je da o njemu također iscrpnije govorimo u knjizi koju naznačismo i u kojoj smo već preveli sve Grgurove teološke govore. Ima ih pet. Mi u ovome radu istražujemo pneumatologiju¹ *Petoga teološkoga govora*. Taj govor pripada najznačajnijim i najvažnijim radovima koji su prije Carigradskoga sabora od g. 381. napisani o Duhu Svetome.² Grgurov govor smijemo i moramo smatrati cjelovitom pneumatologijom onoga povlaštenoga razdoblja kada se u Crkvi obilno, temeljito i nadahnuto raspravljalo o osobi i djelu Duha Svetoga.³

U članku što slijedi izravno i potanko raščlanjujemo Grgurov pneumatološki⁴ govor. Spominjemo da ga je Grgur održao u Carigradu za vjernike među kojima je u to doba vršio biskupsku službu. Prema tome, to je bilo upravo uoči Carigradskoga sabora. Tu napomenu treba imati na pameti. Pomoću nje se uočava izvornost i bogatstvo Grgurova razmišljanja o Duhu Svetome.

¹ Riječ pneumatologija dolazi od grčkih riječi pneu/ma i lo,goj. Prva znači 'duh', druga znači 'riječ', 'govor', 'nauk' o duhu. Prema tome, općenito govoreći, pneumatologija je govor, riječ, nauk. U teologiji pneumatologija je dio dogmatike gdje se razglabaju pitanja vezana uz osobu i djelo Duha Svetoga.

² Najznačajniji spisi napisani prije Carigradskoga sabora od g. 381. o Duhu Svetome svakako su Atanazijeva Pisma *Serapionu* i Bazilijevo djelo *Duh Sveti*. To smo već odavno preveli i objavili: usp. BAZILIJE VELIKI, *Duh Sveti*, Makarska 1978; ATANAZIJE VELIKI, *Pisma o Kristu i Duhu*, Makarska 1980.

³ Uz već naznačena djela o Duhu Svetome iz otačkog vremena ističemo još neka. Grgur iz Nise o Duhu Svetome raspravlja u ovim djelima: *Protiv Eunomija, O svetome Trojstvu, O svetoj vjeri, Ne postoje tri boga, O Duhu Svetom* (usp. M. MANDAC, *Sveti Grgur iz Nise, Spis o djevičanstvu*, Split, 1982, 24-26). Ambrozije Milanski posjeduje djelo s naslovom *De Spiritu Sancto* (usp. M. G. Mara, *Ambrogio di Milano, u Patrologija*, III, Marietti, 1978, 159). I Didim Slijepi je izravno pisao o Duhu Svetome: usp. J. Quasten, *Patrologia*, II, Marietti, 1980.

⁴ Pridjev pneumatološki dolazi od imenice pneumatologija i preuzima njezino značenje.

Nismo uspjeli jasno utvrditi dobar raspored u obradi. Stoga najčešće svaku jedinicu obrađujemo donekle zasebno. Ipak kada možemo, nauk povezujemo. Želja nam je jasno i pregledno prikazati što je Grgur iz Nazianza učio o osobi i djelu Duha Svetoga. Žao nam je što nismo uvijek mogli izbjeći određeno ponavljanje.

Naš je izvor grčki tekst Grgurova govora. Imamo vrsno francusko izdanje⁵ i njemačko izdanje.⁶ U radu naznačujemo oba. Posebnu bibliografiju ne navodimo. Mislimo da niti ne postoji. Ne znamo da je itko na način kako činimo razglabao Grgurov *Peti teološki govor*.⁷

1. IZOSTAVLJENI DIO

Na samom početku svoga govora⁸ Grgur posve razborito i razumno naznačuje o čemu neće govoriti i zašto tako postupi. Dobro je što nas je na to upozorio. Inače bismo se iznenadili pa čak i razočarali. Grgur izriječom kaže da u govoru ne razglaba u kojemu se smislu u Novome zavjetu koji on naprosto naziva "božansko pismo" poimlju i upotrebljavaju riječi "duh" i "svet". Isto tako izostavlja "brižljivo" istražiti što na novozavjetnim stranicama znači složeni izričaj "duh sveti".

Razumije se da nam je jako žao što Grgur nije temeljito "istražio i razlučio" novozavjetna značenja navedenih pojmova. Ipak su oni bitni i ključni u svakoj pneumatologiji. Ali Grgur kaže zašto je tako

⁵ To je: P. GALLAY-M. JOURJON, *Gregoire de Nazianze, Discours 27-31 (Disacours Theologiques)*, SC, 250, Paris, 1978 (= P. GALLAY, *Discours*).

⁶ To je: J. BARBEL, *Gregor von Nazianz, Die Fünf theologischen Reden, Testimonia*, III, Dusseldorf, 1963 (= J. BARBEL, *Fünf*).

⁷ Nešto o pneumatologiji Grgura Nazianskoga vidi kod: P. GALLAY, *Discours*, 51-56; J. BARBEL, *Fünf*, 32-33; J. N. D. KELLY, *Early Christian Doctrines*, London, 1968, 258-263; F. BOLGIANI, *La theologie de l'Esprit Saint. De la fin du Ier siecle au Concile de Constantinople (381)*, u *Les quatre fleuves*, 9 (1979), 33-72; J. QUASTEN, *Patrologia*, II, Marietti, 1980, 253-254; B. ALTANER-A. STUIBER, *Patrologie*, Herder, 1966, 302.

⁸ Usp. 5, 2; P. GALLAY, *Discours*, 278; J. BARBEL, *Fünf*, 220-222. Premda u radu jedino navodimo Grgurov *Peti teološki govor*, ipak to naznačujemo brojem pet. Tako se ustalilo. Broj ili brojevi što slijede iza broja pet naznačuju ulomak ili ulomke u Grgurovu govoru.

postupio. Bilo je zato što su to već učinili "drugi". On dodaje da su oni to "znanstveno istražili" za "same sebe i za nas". Time Grgur naznačuje na koji način mora djelovati teolog koji piše. On radi "za se i za nas". Osim toga, pozivanjem na "druge" Grgur upozorava na povezanost među teolozima. Teolog nastavlja rad svoga predšasnika. Vlastito djelo temelji na teološkoj predaji koju produljuje i produbljuje. Grgur nije otvoreno kazao tko su "drugi" koji su "pomno" utvrdili što u Novome zavjetu znače riječi "duh", "svet" i izričaj "duh sveti". Mi smo osvjedočeni da se to u svakome slučaju mora odnositi na Bazilija Velikoga i njegov spis *Duh Sveti*. Može se pretpostaviti da je Grgur bio dobro upućen i u pneumatologiju svoga iskrenoga prijatelja Bazilija i njegova brata Grgura iz Nise.⁹ Uz određeno oklijevanje pomišljamo da je Grgur u "druge" uvrstio i Atanazija Velikoga s njegovim *Pismima Serapionu*.¹⁰

2. RAZNA STAJALIŠTA O DUHU SVETOME

Grgur nas u svome govoru upućuje u razna mišljenja glede Duha Svetoga. U tu je svrhu čak spomenuo među Židovima saduceje i izrekao sud o predstavnicima grčke filozofije. Ipak je za nas najvažnije što je pitanje, iako kratko, pribilježio kako se u njegovo vrijeme među kršćanima razmišljalo o Duhu Svetome. To naročito treba imati pred očima ako se želi razumjeti ogromni Grgurov doprinos u pneumatologiji.

Saduceji

Držimo neobičnim pa čak i nerazumljivim ono što Grgur iznosi¹¹ glede saducejskoga stajališta prema Duhu Svetome. Saduceji su dođuše u načelu bili istaknuti i poglaviti teolozi u židovskome narodu. Većinom su bili svećenici i veliki svećenici. Nestali su s uništenjem

⁹ O pneumatologiji Grgura iz Nise vidi: M. MANDAC, *Grgur iz Nise, Velika Kateheza*, Makarska, 1982, 24-28.

¹⁰ Glede pneumatologije Atanazija Velikoga vidi: M. MANDAC, *Atanazije Veliki, Pisma*, 78-84.

¹¹ Usp. 5, 5; P.GALLAY, *Discours*, 282; J. BARBEL, *Fünf*, 224.

židovskoga Hrama u Jeruzalemu. Grgur tvrdi da su saduceji zapravo "smatrali da Duh Sveti uopće niti ne postoji". Vjerojatno se Grgur u svojoj prosudbi oslonio na Dj 23,8 gdje doista piše da su saduceji držali kako "duh" (πνεῦμα) ne postoji.

Osobno nas iznenađuje i ne shvaćamo kako Grgur πνεῦμα koji saduceji niječu poistovjećuje s Duhom Svetim. Grgur doista to čini jer jednostavni izričaj πνεῦμα piše τὸ Πνεῦμα τοῦ Ἁγίου, Duh Sveti. Od sebe se razumije da saduceji nisu mogli imati nikakav pojam o Duhu Svetome. Grgur im to ipak predbacuje. Izjavljuje da on "ne zna" zašto su saduceji "prezreli sva ona mnogobrojna svjedočanstva što se o Duhu Svetome" nalaze u Starome zavjetu. Ali je i ta Grgurova napomena za nas čudna. Grgur sam u svome govoru - to ćemo naznačiti na posebnome mjestu - potanko objašnjava činjenicu zbog čega u Starome zavjetu nema objave kao takve o Duhu Svetome. Svakako je sigurna činjenica da saduceji nisu vjerovali u Duha Svetoga. Ali drukčije nije ni moglo biti. U božansku osobu Duha Svetoga u svekolikoj vjerskoj povijesti čovječanstva vjeruju samo kršćani. Ta im je vjera vlastita.

Grčki filozofi

Grgur se kao dugogodišnji atenski student sigurno ozbiljno uputio u svekoliku grčku filozofiju. On u svome govoru napominje¹² grčko stajalište prema Duhu Svetome. Grgur kaže da su Grci posjedovali stanovitu predodžbu o Duhu Svetome. On se u tu svrhu poslužio glagolom φαντάζω. Glagol, uz ostalo,¹³ znači "zamisliti". Prema tome, po Grguru, Grci su posjedovali neku zamisao i stanovitu sliku o Duhu Svetome. Grgur ipak ističe da se to zapravo odnosi na one koji su među Grcima bili θεολογικώτεροι. Riječ je o ljudima koji su istaknutije razmišljali i umovali o Bogu. Grgur dodaje da su kod Grka o Duhu Svetome stekli određenu spoznaju i predodžbu ljudi koji su se posebice "približili nama", tj. kršćanima.

Zanimljivo je što Grgur bilježi da su Grci Duha Svetoga nazivali νοῦς. Ta riječ izvorno označuje¹⁴ "moć mišljenja". Prema tome, νοῦς je

¹² Usp. 5, 5; P. GALLAY, *Discours*, 282-284; J. BARBEL, *Fünf*, 224.

¹³ Usp. A. BAILLY, *Dictionnaire grec-français*, Paris, 1903, 2053.

¹⁴ A. BAILLY, *Dictionnaire*, 1332-1333.

um, razum, pamet. Jasno je da zato može općenito značiti duh. Ali moramo jasno reći da nam se Grgurove tumačenje grčke pneumatologije pričinja podosta površnim i gotovo nemogućim. Ne vidimo kako bi i najumniji grčki filozofi mogli doći do bilo koje spoznaje o Duhu Svetome. Već i sama riječ πνεῦμα nema veće značenje u grčkoj filozofiji i religioznoj misli. Kod Grka πνεῦμα u osnovi izražava¹⁵ svako gibanje zraka što je vjetar pa i disanje kod živoga bića. Otuda su potekla ostala brojna značenja riječi πνεῦμα.

Stvorenje

Grgur u svome govoru jednostavno i jasno naznačuje¹⁶ da su neki, tobože kršćani, u njegovo doba Duha Svetoga naprosto smatrali stvorenjem. Grgur je u tu svrhu napisao riječ κτίσμα, stvorenje. To je u biti najteža zabluda onoga vremena o Duhu Svetome. Njome se zanijekala vjera u Trojstvo i tako razorila središnja istina Novoga zavjeta i bitno osvjedočenje u Crkvi.

Ovdje ne kanimo potanko iznositi povijest spomenutoga krivovjerja i zablude. Ipak podsjećamo da je zapravo Arije¹⁷ prvi i temeljni nijekatelj božanstva Duha Svetoga. Arije je učio da je Duh Sveti stvorenje i djelo Sina Božjega. Poslije njega tu tvrdnju uporno ponavljaju¹⁸ razni pneumatomasi.¹⁹ Tako je postupio i Eunomije.²⁰ On je Grgurov suvremenik i kapadočki sunarodnjak. Za Eunomijem su se povelj njegovi učenici koje nazivamo eunomijevcima. Grgur je čitav svoj govor u neku ruku izravno usmjerio protiv eunomijevaca.

¹⁵ A. BAILLY, *Dictionnaire*, 1576.

¹⁶ Usp. 5, 5; P. GALLAY, *Discours*, 284; J. BARBEL, *Fünf*, 226.

¹⁷ O samome Ariju vidi: M. MANDAC, *Atanazije Veliki*, 25-26.

¹⁸ O dosta zamršenoj povijesti pneumatološkoga gibanja vidi: A. M. RITTER, *Das Konzil von Konstantinopel und sein Symbol*, Göttingen, 1965, 71-78.

¹⁹ Riječ pneumatomah dolazi od riječi pneu/ma (duh) i ma,comai(boriti se). Pneumatomasi su se borili protiv božanstva Duha Svetoga. Nazivom obuhvaćamo sve koji su u dosta različitim i podvojenim skupinama odbacivali vjeru u božanstvo Duha Svetoga. To se prije svega zbivalo u razdoblju od Nicejskoga do Carigradskoga sabora.

²⁰ O Eunomiju vidi: P. GALLAY, *Discours*, 29-34.

Bitak

Kada se prihvati da je Duh Sveti οὐσία, tj. biće koje zaista i doista postoji, ostaju na izbor dvije mogućnosti. Tako misli i prosuđuje Grgur ²¹Duh Sveti koji je οὐσία može biti stvorenje κτίσμα ili Bog, Θεός. To je zato što ne postoji ništa što je srednje (μέσον) između Boga i stvorenja. Neda se nipošto zamisliti neko biće koje bi uistinu postojalo i bilo οὐσία, a ne bi imalo dijela ni na stvorenju niti na božanstvu. To znači da ne bi bilo ni Bog ni stvorenje. Po Grguru, takvo je biće nemoguće i nezamislivo. Grgur jednako smatra da ne može postojati biće (οὐσία) koje bi bilo sastavljeno "iz obojega" (ἐξ ἀμφῶν), tj. iz stvorenja i božanstva. Prema tome, svatko se mora opredijeliti. Mora prihvatiti da je Duh Sveti Θεός ili κτίσμα. Trećega izbora nema.

Djelatna snaga

U Grgurovo se doba živo razglabalo pitanje²² da li je Duh Sveti uopće biće koje zbiljski postoji ili je zapravo određeno svojstvo u nekome drugome biću. Grgur biće koje zaista postoji obilježuje naznakom "po sebi" (καθ' ἑαυτό), a ono što je u drugome izričajem "u drugome" (ἐν ἑτέρῳ). Očito je bilo ljudi koji su tvrdili da Duh Sveti ne postoji "po sebi". To se filozofskim rječnikom izražavalo riječju συμβεβηκός. Ta riječ označava određenu kakvoću.²³ Latinski se kaže *accidens*. Otuda je riječ akcident.

Prema iznesenome, Duhu se osporavalo istinsko i vlastito zasebno postojanje. On bi bio samo nečija vlastitost ili akcident. Oni koji su zastupali to mišljenje držali su da je Duh Sveti u biti svojstvo Boga Oca. On je jedino ἐνέργεια. To znači «djelatna moć» koju posjeduje Bog Otac. Duh Sveti je samo naziv za Očevo djelovanje. Zato on "prestaje" postojati kada se ono provede u djelo.

²¹ Usp. 5,6; P. GALLAY, *Discours*, 286; J. BARBEL, *Fünf*, 228.

²² Usp. 5, 6; P. GALLAY, *Discours*, 284-286; J. BARBEL, *Fünf*, 225.

²³ Usp. A. BAILLY, *Dictionnaire*, 1820.

Bog

Kratko naznačujući²⁴ teološka stajališta o Duhu Svetome u doba kada i sam živi, Grgur bilježi da postoje oni "mudri" koji su "prihvatili" da je Duh Sveti Bog, Θεός. On tu skupinu dijeli u dva tabora. Neki su prema Duhu Svetome pobožni i pravovjerni samo "do misli" ἄχρι διανοίας. Dotični su u svome umovanju i u svojoj duši iskreni štovatelji Duha Svetoga. Ali se zaustavljaju na nutarnjemu čašćenju Duha. Njihovo pneumatološko pravovjerje ne ide dalje od διάνοια. To je misao, promišljanje, razglabanje i rasuđivanje.

U ovdje naznačenome pogledu postoji, po Grguru, i druga skupina. Njezini predstavnici bez dvojbe u svojoj duši i misli Duha Svetoga drže Bogom. Ali isti se "usuđuju" poći korak dalje. Svoje pravovjerje iskazuju τοῖς κείλειν, tj. svojim «vlastitim usnama». Oni javno i bez straha ispovijedaju da je Duh Sveti Bog. Razumije se da Grgur nadasve cijeni i poštuje tu skupinu. Njegov cijeli govor bje-lodano svjedoči da tu ubraja i samoga sebe.

Nema dvojbe da Grgur u podjeli stajališta o Duhu na naznače-nome mjestu ima pred očima zbilju svoga vremena. Možemo spomenuti da je Bazilije Veliki bez sumnje vjerovao u puno božanstvo Duha Svetoga. Tome je jasni svjedok njegov spis s naslovom *Duh Sveti*. Ipak Bazilije nije u svome djelu nigdje božanstvo Duha Svetoga izrazio osnovnom riječju Θεός, Bog. Nije isključeno da Grgur Bazilija i ljude koji su mu bili u pneumatologiji slični vrsta u red onih koji u božanstvo Duha Svetoga vjeruju ἄχρι διανοίας "do u dušu". Uostalom, niti Carigradsko vjerovanje nije božanstvo Duha Svetoga izrazilo izravno riječju Bog Θεός, sam Grgur sigurno želi da vjeru u božanstvo Duha Svetoga prigri διάνοια, ali da se podjednako "usnama" (κείλειν) jasno, razgovijetno i glasno kaže da je Duh Sveti Bog, Θεός. On upravo u svrhu te ispovijedi drži svoj govor.

Neodlučni

Grgur je kako naznačismo u svome govoru potanko razdijelio onodobna teološka mišljenja u pneumatologiji. Ipak je osnovna i

²⁴ Usp. 5, 5; P. GALLAY, *Discours*, 284; J. BARBEL, *Fünf*, 226.

najglavnija podjela bila na one koji Duha Svetoga "drže" stvorenjem i one koji vjeruju da je Duh Sveti u punome smislu Bog. Ali bilo je i takvih koji su htjeli ostati "u sredini".²⁵ Nisu se željeli opredijeliti ni za jedno ni za drugo stajalište. Nisu prihvaćali niti da je Duh Sveti stvorenje niti da je Bog. Govorili su da Duhu Svetome ne iskazuju božansku čast, ali ga ne žele vrijeđati smatrajući ga pukim stvorenjem.

Kao potporu svome poimanju u pneumatologiji naznačili su da su ἀἰδοὶ τῆς γράφης, "obzirni u odnosu na Pismo". Rekli su da Pismo ni jedno od naznačenoga ne objavljuje σαφῶς, "jasno". Po sebi to je točno. U Novome zavjetu uistinu Duh Sveti nije nigdje očito nazvan ni Bogom ni stvorenjem. Ipak je Grgur stajalište tih koji su mislili da su "u sredini" nazvao "nadasve jadnim". To je zato što Novi zavjet kao cjelina bez dvojbe objavljuje božanstvo Duha Svetoga.

Nezapisani

Na samome početku svoga govora²⁶ Grgur izjavljuje da pneumatomasi Duha Svetoga drže za Θεός ἄγραφος. Riječ ἄγραφος znači²⁷ nenapisan, nepotvrđen i nezajamčen nečim što je zabilježeno i zapisano. Jasno je da se u ἄγραφος nalazi riječ γραφή. Ona znači "pismo". U ἄγραφος "pismo" očevidno označuje Pismo koje je Novi zavjet. Prema tome, pneumatomasi izričajem Θεός ἄγραφος. izjavljuju da novozavjetno Pismo nigdje nije napisalo da je Duh Sveti Θεός, tj. Bog. Zato oni govore o "nezapisanome Bogu". Očito je da se time rugaju pravovjernim teolozima.

Grgur je isto na drugome mjestu izrazio²⁸ imenicom τὸ ἄγραφον. Možemo je donekle prevesti riječju "nezapisanost". Kada se primjeni na Duha Svetoga, njome se izražava misao i nauk da o Duhu Svetome nema nikakvoga zapisa ni zabilježbe u cijelome Novome zavjetu ako se izravno promatra njegovo božanstvo. Naznačeno se čak smije smatrati osnovnom pnumatomaškom postavkom.

²⁵ Usp. 5, 5; P. GALLAY, *Discours*, 284; J. BARBEL, *Fünf*, 226.

²⁶ Usp. 5, 1; P. GALLAY, *Discours*, 276; J. BARBEL, *Fünf*, 218.

²⁷ Usp. A. BAILLY, *Dictionnaire*, 16.

²⁸ Usp. 5, 29; P. GALLAY, *Discours*, 332; J. BARBEL, *Fünf*, 268.

Prijevarom upisani

Ovdje je zapravo pred nama pneumatomaški izričaj Θεὸς παρέγγραπτος. Pridjev παρέγγραπτος po sebi znači prijevarom upisani.²⁹ Tko je pak tako negdje upisan, on je na tome mjestu uljez. Pneumatomasi su tako označivali Duha Svetoga misleći da on s pravom ne ulazi u Sveto pismo. Tamo mu nije mjesto. Duh je uljez na novozavjetnim stranicama.³⁰

Tuđi

Pneumatomasi su uz očevidno podrugivanje Duha Svetoga nazivali Θεὸς ξένος. Grgur je to zabilježio u dva navrata³¹ Riječ ξένος obični je grčki pridjev. Znači tuđ, stran, nepoznat. Pneumatomasi su, dakle, naznačenim izričajem tvrdili da je Duh Sveti kao Bog tuđ, stran i posve nepoznat Novome zavjetu. On se u tome smislu tu ne pojavljuje. Prema tome, Duh Sveti nije Bog.

3. UPISANI

Protiv pneumatomaha Grgur, govoreći njihovim načinom izražavanja, postavlja svoju odlučnu i jasnu tvrdnju. Po njemu,³² o Duhu Svetome trebamo i moramo reći da je ἔγγραφος, "upisan". Smjesta se vidi da ἔγγραφος stoji svjesno nasuprot ἄγραφος. Ta se dva izričaja međusobno dokidaju i poništavaju. Dok je α u ἄγραφος znamen i izraz nijekanja, dotle ἐν - to je onaj ἐγ - u ἔγγραφος iskazuje tvrdnju. Prema tome, Grgurov ἔγγραφος otklanja i briše pneumatomaški ἄγραφος.

Riječ ἔγγραφος očito ima dva dijela. Prvi je ἐν što znači *u*. Drugi je doduše γραφω, ali je za nas važnije istaknuti da je tu i riječ γραφή. Ona znači "pismo". Svakako se odnosi na novozavjetno Sveto

²⁹ Usp. A. BAILLY, *Dictionnaire*, 1482.

³⁰ Usp. 5, 3; P. GALLAY, *Discours*, 278; J. BARBEL, *Fünf*, 222.

³¹ Usp. 5, 1; 5, 3; P. GALLAY, *Discours*, 276.278; J. BARBEL, *Fünf*, 218.228.

³² Usp. 5, 29; P. GALLAY, *Discours*, 332; J. BARBEL, *Fünf*, 268.

pismo. Grgur riječju je ἔγγραφος ističe i jasno uči da se Duh Sveti nalazi "upisan" u Novi zavjet. On tu nije nipošto i nikako ni tuđinac niti uljez. Znamo da su pneumatomasi i to izjavljivali upravo zato jer su smatrali da je Duh Sveti "neupisan" u Svetome pismu.

Grgur je štoviše pred ἔγγραφος svjesno i namjerno stavio λίαν. Ta riječ, nadasve draga Grguru i stoga u njega česta, znači odveć, previše, silno. Prema tome, Grgur drži da Duh Sveti nije samo "upisan" u Novi zavjet nego je to λίαν: odveć, previše, silno, veoma izobilno. Grgur zapravo ne misli da je to zaista "odveć" i "previše" nego u ogromnome broju i velikoj mjeri. Grgur želi reći da je Novi Zavjet ispunjen govorom o Duhu Svetome.

4. Iv 1,3

Sigurno je bilo neminovno³³ da Grgur u svoja razmatranja o Duhu Svetome uvede izreku koju čitamo u Iv 1,3. Izreka glasi: "Sve je postalo po njemu". Kod Ivana se tvrdnja odnosi na Riječ o kojoj je govor u Iv 1,1-2. Ivan u Iv 1,3 uči³⁴ da Otac po Riječi obistinjuje sve što se zbiva izvan Boga u svijetu i povijesti. U tome nema nikakva izuzetka. Sve što se događa Očevo je djelo po Riječi. U to se, razumljivo, ubraja i stvaranje.

Sami Grgur u svome razglabanju umjesto Riječi piše Sin i Krist odnosno Jedinorođenac. Time, jasno, gotovo i ne razmišljajući izriče svoju vjeru u osobno jedinstvo Isusa Krista. Po njemu, Isus iz Nazareta nije nitko drugi doli Riječ ili Sin Božji.

Smjesta treba istaknuti da je izreka iz Iv 1,3 bila pneumatomasima ključni dokaz za njihovo nijekanje božanstva Duha Svetoga. Otuda su zaključivali da Duh Sveti nije Bog već stvorenje sazdan kao i sve ostalo po Sinu. Pneumatomasi su mislili da Ivanov izričaj πάντα, sve, obuhvaća i samoga Duha Svetoga i da je Duh upravo Sinovo "stvorenje".

³³ Usp. 5, 29; P. GALLAY, *Discours*, 298-300; J. BARBEL, *Fünf*, 240-242.

³⁴ Neposredno za tumačenje Iv 1, 3 vidi: M. J. LAGRANGE, *Evangile selon Saint Jean*, paris, 1927, 4-6; R. SCHNACKENBURG, *Das Johannesevangelium*, I, Herder, 1965, 212-217; P. LAMARCHE, *Christ Vivant*, Paris, 1966, 122-126; M. E. BOISMARD, *Le Prologue de Saint Jean*, Paris, 1953, 22-23.

Grgur najprije izrijekom i jasno kaže da se on u svojoj pneumatologiji "ne boji" onoga što piše u Iv 1,3. Ipak primjedba, makar zaobilazno, upućuje na to da je Ivanovo mjesto moglo uznemiriti pravovjerne pneumatologe. Moglo se pomisliti da je "i Duh Sveti jedan od svega" što je stvoreno Sinovim posredništvom. Grgurov je odgovor pneumatomasima prije svega ovaj: izreka u Iv 1,3 po sebi, nužno i izričito ne mora uključivati Duha Svetoga. Ta je izreka "općenita tvrdnja". Ivan njome kaže da je Sin stvorio što je zaista stvoreno. Po Grguru jedino to znači πάντα u Iv 1,3. Grgur upozorava da u Iv 1,3 ne piše ἅπαντα nego upravo πάντα. Između πάντα i ἅπαντα postoji određena razlika. Grgur tumači da izričajem πάντα Evanđelist ima na pameti bića koja su doista stvorena. Izričaj ἅπαντα obuhvatio bi svako biće bez ikakvoga omeđenja i izuzetka. U tome slučaju odnosio bi se i na Duha Svetoga pa čak i na Boga Oca. Samo po sebi je pak svakome jasno - to prihvaćaju i pneumatomasi - da se Iv 1,3 ne može protegnuti na Boga Oca. Što se tiče Duha Svetoga, treba najprije s druge strane dokazati da je stvorenje. Tada se može ubrojiti u πάντα iz Iv 1,3. To prizna i sam Grgur. Ali on drži da se ničim iz Pisma ne može dokazati da je Duh Sveti stvorenje. Stoga s pravom zaključuje da se pneumatomasi ne smiju pozivati na πάντα iz Iv 1,3. Grgur je time oduzeo njihov osnovni novozavjetni dokaz kojim su učvršćivali svoju početnu tvrdnju da je Duh Sveti samo κτίσμα, stvorenje, Sina Božjega.

5. VRIJEME OBJAVE

Grgur je u svome govoru³⁵ utvrdio vrijeme kada se u punoj mjeri i cjelovito objavilo božanstvo Duha Svetoga. Te su njegove stranice nadasve poznate i znamenite. Iznimno se često navode. Zato i mi o njima ovdje odvojeno i poduže govorimo.

Grgur inače to svoje pneumatološko razmišljanje uklapa u širi okvir. On zapravo misli i izražava se povijesno. Grgur smatra da se svekolika objava, zapisana u oba Zavjeta, zbila razvojno kroz povijest. Da to naznači služi se riječju μετάθεσις, promjena. Nije isključeno da je tu riječ i njezino značenje preuzeo iz Heb 12,27. Ali to bi trebalo

³⁵ Usp. 5, 25-26; P. GALLAY, *Discours*, 322-328; J. BARBEL, *Fünf*, 260-264.

dodatno ispitati.

Grgur izriječno i naglašeno tvrdi da se sveta povijest ljudskoga spasenja nije dogodila ἀθρόως. Taj prilog znači "odjednom". Povijest spasenja se nije zbila umah, jednim činom. Grgur isto izražava pišući da se ono što Bog čini za ljude nije obistinilo ὁμοῦ kod "prvoga kreta" Božjega "djelovanja". Istaknuta grčka riječ znači "zajedno, istodobno".

Napomene koje smo upravo zabilježili sami Grgur smatra iznimno važnima. Služe mu kod razmatranja o Duhu Svetome. Stoga Grgur prethodno postavlja pitanje zašto Bog putem μετάθεσις djeluje u činu ljudskoga spasenja. On najprije upozorava da je razlog Božje postupnosti u djelovanju taj što Bog ne želi čovjeka "prisiliti" na vjeru. Jasno je da osvjedočenje kod čovjeka traži stanovito vrijeme. Ako se nešto nametne, ono je "protiv volje" i kao takvo nije "trajno". Ono pak što se prihvati "voljno", to je "trajnije" i "veoma čvrsto". Osim toga, Bog nije htio "dobro činiti" ljudima koji nisu na to "skloni voljom". Bog "dobro čini dragovoljnima".

U potvrdu razložitosti za povijesni razvoj objave Grgur navodi i odgojiteljski pristup. On kaže da Bog u svome djelovanju postupava παιδαγωγικῶς, odgojiteljski. Mnogi na poseban način ističu i veličaju baš taj παιδαγωγικῶς. Po Grguru, Bog djeluje "odgojno". Bog je najviši odgojitelj. Vrstan pak odgojitelj odgaja malo po malo. Ne kazuje odjednom i umah sve. Od toga ne bi odgajanome bilo velike i trajne koristi. Grgur je u svome obrazlaganju na tome mjestu također istaknuo da se Bog u objavi ponio onako kako postupaju odlični "lječnici". Ali o tome ovdje ne govorimo pobliže jer nam se usporedba čini bljedom i neznatnije vrijednosti.

U općem okviru koji smo iznijeli Grgur svrstava i ono što sam naziva θεολογία. Očevidno je da za nj θεολογία znači "govor o Bogu". Ipak je to samo dio Grgurova poimanja "teologije". Kod njega θεολογία je razmatranje i govor o unutarnjem trojstvenome životu ili o odnosima Boga Oca, Boga Sina i Boga Duha Svetoga. Riječ θεολογία u sebi i sadrži pojmove Θεός, Bog, i λόγος, riječ.

S obzirom na μετάθεσις ako je u pitanju θεολογία Grgur je svoje mišljenje iznio jezgrovito, jasno i razgovjetno. Čak je ono ostavilo duboka traga u povijesti teologije sve do današnjega dana. Grgur doslovno kaže: "Ἐκήρτισε ἡ παλαιὰ τὸν Πατέρα. To znači: "Stari (zavjet) je otvoreno navijestio Oca." Prema tome, po Grguru cijelo je

starozavjetno Pismo - ἡ παλαιά- u biti i u temeljnim obrisima objava božanstva Boga Oca. Grgur zapravo želi kazati da se tijekom Staroga zavjeta jasno, očevidno i otvoreno – φανερώς- obznanila i učvrstila vjera u jednoga Boga koji je Bog Otac. Kada starozavjetna Biblija govori o onome koga se u Septuaginti koju slijedi Grgur naziva ὁ Θεός, to je u načelu Bog Otac novozavjetne vjere. Nema dvojbe da je u Starome zavjetu trebalo puno vremena, dubokoga razmišljanja i žarke molitve da se φανερώς ukorijeni vjera u jednoga Boga. Isus Krist, sa svoje strane, objavio je da je to njegov Otac i Otac svih ljudi.

Glede božanstva Sina Božjega Grgur kaže da je u Starome zavjetu objavljeno ἀμυδρότερον to znači "nejasnije". Dok se Oca propovijedalo "jasno", Sin je navješten "nejasnije". Stari je zavjet o Sinovu božanstvu govorio veoma nejasno i nerazgovjetno. Po Grguru, božanstvo Duha Svetoga Stari zavjet kao takav nije naviještao. Stoga smo se čudili - na to prisjećamo - što je predbacio saducejima da ne vjeruju u postojanje Duha Svetoga.

Sada Grgur prelazi na "teologiju" u Novome zavjetu. Za Novi zavjet kratko izjavljuje : "Ἐφάνερωσεν τὸν Υἱόν." Glagol φανερώω znači "učiniti jasnim", "očitovati", "objaviti", "jasno pokazati". Uostalom, u glagolu se nalazi već istaknuti prilog φανερώς, "jasno".

Kada Grgur ovdje spominje Novi zavjet, čini nam se da napameti ima prije svega razdoblje Isusovoga zemaljskoga života. Po njemu, to je doba "objavilo Sina". Vjerujemo da Grgur kani reći da je osnovni smisao novozavjetnoga Isusovog života očitovanje njegovoga osobnog božanstva. To se božanstvo, naznačismo, u Starome zavjetu navijestilo samo ἀμυδρότερον. Isusov je život u Novome zavjetu očita objava njegovoga božanskog dostojanstva. U Novome zavjetu nije više trebalo objavljivati Očevo božanstvo jer ga je razgovijetno utvrdio Stari zavjet. U Novome zavjetu jedino je trebalo prigrliti starozavjetnu objavu Očeva božanstva.

Ipak tek sada zapravo pristupamo središnjoj točki izlaganja. Ona je pravi razlog predašnjim razmatranjima. Grgur naznačuje stajalište Novoga zavjeta prema Duhu Svetome. Doslovno je napisao : "... ἡ καινή... ὑπέδειξε τοῦ πνεύματος τὴν θεότητα."

Ovdje prije svega primjećujemo da Grgur ne govori naprosto o Duhu Svetome nego neposredno i izravno o "božanstvu" θεότης Duha Svetoga. To pak, očito, nije jedno te isto. Napomena ἡ καινή označuje

Novi zavjet. Grgur ima pred očima, makar donekle, cijeli Novi zavjet jer je o božanstvu Duha Svetoga govor u svekolikoj novozavjetnoj objavi. Ipak smijemo misliti da se objava božanstva Duha Svetoga izrazitije i na poseban način obistinila njegovim silaskom na Crkvu apostolskoga vremena. Držimo da to proizlazi iz Grgurova govora kao cjeline.

Djelo Novoga zavjeta u odnosu na "božanstvo Duha" Grgur je izrazio pomoću ὑπέδειξε. Glagol ὑπεδείκνυμι najvjerojatnije kod Grgura na tumačenome mjestu znači "činiti da se nešto nazre", "neizravno pokazati", "tajno očitovati".³⁶ To znači da je, po Grgurovu izlaganju, Novi zavjet samo učinio da se nazre, nasluti, posredno i tajnovito objavi božanstvo Duha Svetoga.

Radi važnosti ponavljamo Grgurovo stajalište kada je riječ o μετάθεσις s obzirom na θεολογία: Stari zavjet u cjelini objavljuje božanstvo Oca, tj. da je Otac Bog. U pogledu Sina to Stari zavjet propovijeda nejasnije. Duh Sveti kao Bog, po Grguru, nije u Starome zavjetu nikako objavljen. Novi je zavjet punina objave Sina ukoliko je Bog dok se to o Duhu Svetome može kazati samo otajstveno i skrovito. Ali Novi je zavjet podloga i uporište vjere u božanstvo Duha Svetoga. Grgur zapravo drži da Duh Sveti na temelju Kristova djela objavljuje svoje božanstvo. Grgur to obrazlaže činjenicom što Duh Sveti "sada" (νῦν) u neku ruku kao "punopravni građanin" boravi u Crkvi među vjernicima.

Jedva se sa sigurnošću može kazati koje točno vremensko razdoblje Grgur ima na umu s onim svojim istaknutim i nadasve važnim νῦν. U svakome slučaju νῦν također uključuje i na određeni način počinje silaskom Duha Svetoga kako je to zabilježeno u Dj 2,1-13. Prema tome, naročito vrijeme kada Duh Sveti svojim djelima obznanjuje vlastito božanstvo započinje s novozavjetnom Pedesetnicom. Grgur je bio veoma smion što je u νῦν uključio i svoj pneumatološki govor. Ali u tome, uvjereni smo, nimalo nije pogriješio. Doista od prvih Duhova pa do Grgurova doba Duh Sveti polaganim prosvjetljenjima u sklopu svekolike teologije Crkvu uvodi u otajstvo svoga božanstva. U tu se svrhu na poseban način poslužio upravo Grgurom iz Nazianza.

³⁶ Usp. A. BAILLY, *Dictionnaire*, 2018.

Grgur je kratko i sržno obrazložio μετάθεσις kada je u pitanju θεολογία. Naznačio je da nije bilo "razborito" naviještati i javno ispovijedati božanstvo Sina sve dok se nije uvriježila vjera u božanstvo Boga Oca. To se, očito, odnosi, na Stari zavjet. Ali jednako nije bilo "razborito" posve otvoreno propovijedati božanstvo Duha Svetoga dok se nije čvrsto "prihvatilo" božanstvo Sina. Kada se to zbilo u Novome zavjetu, nastupio je pogodni trenutak da se objavi i u punini ispovijedi božanstvo Duha Svetoga. To se na temelju Novoga zavjeta dogodilo u Crkvi uz neposredno djelovanje Duha Svetoga.

6. ISUS I DUH SVETI

Grgur u jednome dijelu svoga govora³⁷ kratkim i jedva zamjetljivim primjedbama naznačuje da je i sami Isus "pomalo" učenicima razotkrivao tajnu Duha Svetoga. Čak i Grgur upozorava da razvoj u Isusovu navještaju može zapaziti samo onaj tko ga "pomnije čita". Mi to bilježimo da se vidi kako je Grgur zalazio u pojedinosti i stoga što tu Grgur veoma kratko pojašnjava važna Ivanova mjesta o Duhu Svetome. Grgur to ističe kada triput uzastopno ponavlja riječ εἶτα, "zatim".

Grgur je najprije naveo Iv 14,16-17. Otuda je istaknuo Isusovu molitvu Ocu da pošalje "Duha istine". Tu Grgur tumači zašto se Isus moli Ocu. To čini da se ne uzme za "nekoga" tko je "protiv Boga". Zapravo se Grgur poslužio riječju αντίθεος, "protubog". Isus je uvijek u skladu s Očevom voljom.

Grgur "potom" navodi Isusovu izreku iz Iv 14,26. Tada primjećuje da u Iv 14,26 više nema spomena o Isusovoj molitvi. Sada Isus naprosto naznačuje da će Otac poslati Duha u njegovo ime. Iz novoga navoda koji je uzet iz Iv 16,7 Grgur ističe samo to kako je Isus kazao da će "poslati" Duha Svetoga. Time je Isus, po Grgurovom tumačenju, naznačio svoju "vlastitu vrijednost". On šalje Duha Svetoga.

³⁷ Usp. 5, 26; P. GALLAY, *Discours*, 328; J. BARBEL, *Fünf*, 264.

7. Iv 16,8

Ovdje smjesta spominjemo Iv 16,8. To je zato jer je Grgur zapravo to mjesto³⁸ najuže povezao s onima o kojima je riječ u prethodnome broju. Mi smo ipak Iv 16,8 odvojili zbog nutarnjega sadržaja u tome retku. Grgur s Iv 16,8 želi naglasiti da je Duh Sveti naprosto "došao" i time očitovao svoju ἐξουσία. To je sloboda, snaga, vlast. Duh je u svome dolasku na svijet slobodan i nezavisan. Taj je dolazak izraz njegove moći i vlasti. Grgur i tako nastoji učvrstiti i osvijetliti božanstvo Duha Svetoga.

8. OTAJSTVA ISUSOVA ŽIVOTA

Grgur novozavjetnom potvrdom božanstva Duha Svetoga smatra one činjenice³⁹ koje povezuju Isusa Krista i Duha Svetoga. On, na žalost, dotične zbilje ničim pobliže ne tumači već ih samo nabroja kako su se vremenski dogodile. Ali se vidi zašto Grgur to radi. On vjeruje da je Duh Sveti najprisnije upleten u tijek Isusovog zemaljskog života upravo zato što je Bog. U tu svrhu u svome govoru spominje: Isusovo začće, krštenje, pustinjsku kušnju, čudesa i uzašašće. Uzašašće je naveo jer vjeruje da je ono uvjet i uzrok posebnoga silaska Duha Svetoga na Pracrkvu.

9. Iv16,12 i Iv 14,26

Grgur važan dio svoje pneumatologije izvodi⁴⁰ iz uzajamnoga razglabanja Spasiteljevih riječi - on u ulomku Isusa doista naziva Spasiteljem - zapisanih u Iv 16,12 i Iv 14,26. Učenici su "bili ispunjeni mnogim znanjima". Sam ih je Isus u njih uputio za vrijeme svoga ovozemnoga boravka. Ali postojali su i takvi nauci koje Isusovi učenici "tada nisu mogli prihvatiti". Međutim, Isus je učenicima obećao da će ih o "svemu poučiti" Duh Sveti kada se trajno nastani

³⁸ Usp. 5, 26; P. GALLAY, *Discours*, 326; J. BARBEL, *Fünf*, 264.

³⁹ Usp. 5, 29; P. GALLAY, *Discours*, 332; J. BARBEL, *Fünf*, 268.

⁴⁰ Usp. 5, 27; P. GALLAY, *Discours*, 330; J. BARBEL, *Fünf*, 264-266.

među njima. Držimo da Grgur pod tim ima prije svega na umu prvu kršćansku Pedeseticu. Inače kada je riječ o "svemu" što će, po Isusovu obećanju, Duh Sveti poučiti učenike Grgur izrijeком kaže da u to treba ubrojiti i "samo božanstvo Duha". To znači da je to otajstvo ostalo učenicima tajno i skriveno dok je Isus s njima boravio u svijetu. Izravna i puna objava božanstva Duha Svetoga ostavljena je za trenutak koji je u tu svrhu morao biti posve "pogodan". Tek tada se taj dio objave mogao dokučiti. Tada je postao χωρητός, "shvatljiv". Sami je Grgur skovao naznačenu grčku riječ.⁴¹

Kao vrijeme u punome smislu prikladno za cjelovitu objavu božanstva Duha Svetoga Grgur je naznačio Spasiteljevu ἀποκατάστασις. Namjerice smo istaknuli tu grčku riječ o kojoj se stoljećima raspravljalo kada se govorilo što ona znači u Origenovoj teologiji. Grgur pod ἀποκατάστασις shvaća konačno i vječno stanje koje odlikuje Isusa Krista. To je njegovo uskrsnuće, uzašašće i postavljanje Ocu zdesna. Prema tome, kada su se obistinila ta otajstva došao je zgodan čas da se obznani u punome svjetlu božanstvo (θεότης) Duha Svetoga. To je, po Grguru, sadržaj onoga što je Isus obećao i o čemu je Duh Sveti, ispunjujući Isusovo obećanje, svojim silaskom i boraveći među učenicima poučio Isusove učenike. Grgur kaže da Isus nije ništa "veće" i dostojnije Božjega veličanstva mogao "obećati" niti Duh Sveti naučiti. To se dobiva usporedbom Iv 16,12 i Iv 14,26.

10. UZVIŠENI NAZIVI

Grgur je u svome govoru posvetio veliki dio⁴² dokazivanju da je Duh Sveti obilno nazočan u Novome zavjetu i da nije iz njega kao tuđinac odsutan kako su uporno ponavljali najrazličitiji pneumatomasi. Taj se Grgurov dio doima i jest sjajan sažetak novozavjetnih pneumatoloških mjesta. Mi ih samo na neki način kratko predstavljamo. Znajući kako je veoma teško svaki put utvrditi na što se odnosi riječ πνεῦμα kada se susretne u Novome zavjetu, smatramo da Grgurove naznake mogu biti od ogromne koristi onome tko se za to

⁴¹ Usp. A. BAILLY, *Dictionnaire*, 2164.

⁴² Usp. 5, 29-30; P. GALLAY, *Discours*, 332-338; J. BARBEL, *Fünf*, 268-274.

izravno zanima. Čak držimo se ne bi svaki stručnjak složio s Grgurom pri točnoj procjeni i prosudbi navedenih mjesta jer bi možda nešto iz njegova popisa izbrisao, a neka mjesta kojih tu nema uvrstio.

Grgur, općenito govoreći, tvrdi da Novi zavjet izričaje koje uobičajeno i redovito pripisuje Bogu i pomoću njih imenuje i oslovljuje Boga također bez krznanja pripisuje i Duhu Svetome. To na poseban način pokazuje da je Duh Sveti Bog.

Ipak postoje dva izuzetka. To su izričaji ἀγεννησία i γέννησις. Prvi znači "nerodenost". Grgur kaže da je to vlastitost (ιδιότης) koja isključivo pripada Bogu Ocu. Drugi naznačeni izričaj znači "rođenje". Opet Grgur ističe da je to vlastitost (ιδιότης) samoga Boga Sina. Budući da Duh Sveti ne postoji snagom i načinom koji se zove ἀγεννησία ili γέννησις, on ne može imati nazive koji se temelje na tim dvjema vlastitostima.

Navedena Očeva i Sinova vlastitost moraju trajno "ostati". U protivnome bi "u božanstvu" kao takvome nastala σύγγυσις. Riječ naznačuje slijevanje ili stapanje pri čemu tako sjedinjene zbilje gube svoju vlastitost. Inače izuzevši ἀγεννησία i γέννησις Grgur smatra da Duh Sveti posjeduje druge božanske i uzvišene nazive koji se pojavljuju na novozavjetnim stranicama.

Prije pak neko zbiljski stane nabrajati "nazive" i "imena" što ih Novi zavjet pripisuje Duhu Svetome Grgur skromno ispovijeda da "podrhtava". Očito je tu riječ o strahopoštovanju i svetoj jezi mistika i teologa pred dubokom tajnom i neizrecivim otajstvom. Grgur kaže da je uzvišenih naziva za Duha Svetoga u Novome zavjetu πλούτος, mnoštvo. On je uistinu naveo veliko "obilje" takvih pneumatoloških izričaja. Njegova je stranica⁴³ u tome pogledu sigurno jedinstvena u svekolikoj povijesti pneumatologije. Grgur počinje nabrajati nazive za Duha Svetoga ovako: "Duh Božji, Kristov Duh, Um Kristov, Gospodnji Duh, sami Gospodin, Duh sinovstva ..." Tako unaprijed teče dugo, pregledno i iscrpno Grgur ovo nabranje.

⁴³ Usp. 5, 30; P. GALLAY, *Discours*, 334-336; J. BARBEL, *Fünf*, 268-270.

11. SKROMNIJI IZRIČAJI

U Grgurovu govoru postoji kratki ulomak⁴⁴ gdje je riječ o "skromnijem" što se u Novome zavjetu kaže o Duhu Svetome. Tu se Grgur poslužio riječju ταπεινός. Taj pridjev znači ponizan, skroman, nizak. Grgur je pridjev stavio u komparativ. Tako smo i mi postupili u naslovu. Grgur je očito komparativom želio naznačiti da ništa od onoga što Novi zavjet govori "skromnije" o Duhu Svetome zapravo u sebi nije nisko i bez cijene. Dotično je takvo samo kada se uspoređuje.

Mislimo da nije teško naslutiti razlog razmatranom Grgurovu ulomku. Vjerujemo da su protivnici božanstva Duha Svetoga takve novozavjetne izreke navodili kako bi po njima dokazali da Duh Sveti nije pravi Bog. Svojim razjašnjenjem tih mjesta Grgur utvrđuje nezasnovanost pneumatomaških učenja. Osim toga, po njemu, "skromniji" novozavjetni izričaji o Duhu Svetome posjeduju veoma duboko teološko značenje. Zato također na ovome mjestu razglabamo Grgurov ulomak.

U svome ulomku Grgur je naznačio osam izričaja koji su vezani uz Duha Svetoga i izražavaju nešto što se smije nazvati "skromnijim". Sam je istaknuo da neće navesti sve pojedinačno – καθ' ἑκαστον- što Novi zavjet skromnije izjavljuje glede Duha Svetoga. To nije moguće u okviru propovijedi. Ali to nije niti posve nužno. Međutim, na način kako Grgur pojašnjava što izrijekom bilježi treba razumjeti i "sve ostalo" što je tome slično.

Od osam naznačenih zbilja u kojima Grgur vidi ono "skromnije" što se u Novome zavjetu odnosi na Duha Svetoga, mi spominjemo samo tri pojedinosti. Tako Grgur drži da se skromnost, poniznost pa i niskost Duha Svetoga očituje time što se o njemu u Novome zavjetu "kaže" da je "poslan". Kao potporu tome izričaju dadu se navesti novozavjetna mjesta kao što su ova: Iv 16,7; Lk 24,49 i Gal 4,6. Jasno je zašto Grgur slanje Duha Svetoga naziva nečim "skromnijim". Slanje nije u sebi nikakva niskost. Ipak uključuje da netko u neku ruku i u određenom smislu kao poseban stoji iza slanja. Stoga se, ljudski govoreći, onaj tko šalje smatra višim od onoga koji je poslan.

U popis "nižega" s obzirom na Duha Svetoga Grgur naznačuje

⁴⁴ Usp. 5, 30; P. GALLAY, *Discours*, 336-338; J. BARBEL, *Fünf*, 272.

da je Duh Sveti "obećanje" i "dar". Prvu napomenu čitamo barem na ovim novozavjetnim mjestima: Gal 3,14; Lk 24,49 i Dj 1,4. Kao potkrepu za drugu naznaku navodimo Dj 2,38 i Dj 8,20. I ovdje je Grgurova misao jasna. Obećanje uključuje nekoga tko obećaje kao što i dar predpostavlja darovatelja. Usput dodajemo da se u otačkoj predaji doista uvriježilo Duha Svetoga nazivati Obećanjem koje se posebice obistinilo na novozavjetne Duhove. Oci Duha Svetoga također veoma rado nazivaju Darom koji je sažetak, vrhunac i zalog svih Božjih darova ljudima.

Grgur pravim majstorstvom dubokoga teologa trojstveno tumači sve što poput navedenoga Novi zavjet "skromnije" izjavljuje o Duhu Svetome. On u tu svrhu najprije kaže da svi takvi izričaji misao usmjeruju na Πρώτη αἰτία. To je Prvi uzrok. Smjesta je jasno da Grgur tako naziva Boga Oca koji je posvemašnji Prvi uzrok. Ako je Duh Sveti poslan te ako je obećanje i ako je dar, on je to za nas, ali polazeći od Prvoga uzroka, tj. od Boga Oca. Otac Duha obećaje, šalje i daje.

To što smo naveli očito se odnosi na Očevo obećanje, slanje i darivanje kojim Duh Sveti ulazi u ljudsku povijest. Sve su to čini spasenja. Ali Grgur s povijesnoga prelazi na razmatranje nutarnjih odnosa u Bogu. On drži da se u "skromnijim" novozavjetnim pneumatološkim izričajima zrcali ono otajstvo koje sam zgušnjuje u sažetome izričaju τὸ ἐξ οὗ. Izričaj, preveden doslovno, znači "iz koga". Očito je da se odnosi na Boga Oca koga Grgur nije izravno spomenuo u odlomku koji tumačimo. Također smatramo da izričaj ἐξ οὗ zapravo dolazi od παρὰ τοῦ Πατρὸς kako se čita u Iv 15,26. Tako je Grgur teološki protumačio Iv 15,26. Otac, drugim riječima, šalje, obećava i daje Duha jer je Duh "iz njega".

Sada naznačujemo da je Grgur pomoću "skromnije" kazanoga o Duhu Svetome zabacio ono što naziva ἀσέβεια kod Sabelija i Arija. Redovito se riječ ἀσέβεια prevodi riječju "bezboštvo". To nije posve točno jer u grčkoj riječi nema riječi, Θεός, Bog, kao što se nalazi u hrvatskoj riječi "bezboštvo". Po rječniku,⁴⁵ ἀσέβεια je zapravo nepoštivanje i nečasćenje Boga i stoga bezboštvo.

Po Grguru, pneumatološki skromni izrazi u Novome zavjetu uključuju dvije osnovne istine. To je da se Duh Sveti kao osoba

⁴⁵ Usp. A. BAILLY, *Dictionnaire*, 288.

razlikuje od Očeve osobe, ali jer dolazi iz Oca ima istu narav kao i Otac. Upravo to zabacuje Sabelijevu i Arijevu ἀσέβεια. Sabelije je nijekao božanske osobe, a Arije jedinstvo Božje naravi.

12. IZLAŽENJE

Prije nego sam Grgur izravno pristupi izlaganju vlastitoga mišljenja o izlaženju Duha Svetoga, on uvjerljivo govornički prepušta "riječ" svome pneumatomaškome protivniku.⁴⁶ Na taj način ocrtava i dočarava povijesnu pozadinu rasprave i tako uvelike pomaže da se bolje uoči vrijednost onoga što osobno uči. Mi iznosimo kako doista piše u Grgurovu govoru. Ipak držimo da je pneumatomaško umovanje bilo sročeno da se istakne nemogućnost vjere u božanstvo Duha Svetoga te prihvati učenje kako je Duh Sveti zapravo puko i golo stvorenje.

Po pneumatomasima, Duh Sveti, ako se mora smatrati Bogom, jedino može biti "nerođen" (ἀγέννητος) ili "rođen" (γεννητός). Mi zbog hrvatskoga ovdje grčke riječi pišemo u muškome rodu, mada je riječ πνεῦμα u grčkome imenica srednjega roda.

Odabere li se da je Duh Sveti "nerođen", pneumatomasi upozoravaju da tada postoje δύο τὰ ἄναρχα, tj. dvije Osobe koje su "bez počela". Jedna je Bog Otac što svi prihvaćaju. Druga bi u tome slučaju bila Duh Sveti. Tako bi u biti postojala "dva boga". Pneumatomasi pokazuju također što se događa ako se kaže da je Duh Sveti "rođen". Jasno je da bi se rodio "iz Oca" ili "iz Sina". Uzevši da se Duh Sveti rodio "iz Oca", tada je "brat" sa Sinom. Pneumatomasi čak naznačuju i tu dvije mogućnosti: Duh Sveti bi bio sa Sinom "blizanac" ili bi među njima jedan bio stariji, a drugi mlađi "brat". Pneumatomasi su dodali i to da bi Duh Sveti bio "unuk" Ocu ako bi se rodio "iz Sina".

Pneumatomaško je razglabanje sigurno Grgura prisililo da se temeljito pozabavi načinom na koji Duh Sveti posjeduje svoje postojanje. Istina je da u govoru koji tumačimo Grgur ne bilježi izravno izričaj "način postojanja". Mi smo ga uključili jer s dolazi od

⁴⁶ Usp. 5, 7-8; P. GALLAY, *Discours*, 286-290; J. BARBEL, *Fünf*, 228-232.

kapadočkih teologa i zato je bez dvojbe bio dobro poznat i Grguru. Ti su teolozi postavili pitanje na koji "način" svaka božanska Osoba ima svoje "postojanje". Upozoravamo da "postojanje" nipošto nije "postajanje".

Odgovarajući pneumatomasima na njihova rješenja načina na koji Duh Sveti postoji Grgur je za početak primijetio da je njihovo mišljenje nešto što je u sebi posve "besmisleno". Da bi to utvrdio, naveo je i kratko protumačio Isusovu riječ koju čitamo u Iv 15,26. Po Grgurovu navodu Isus u Iv 15,26 o Duhu Svetome kaže: "τὸ Πνεῦμα τὸ Ἅγιον ὁ παρὰ τοῦ Πατρὸς ἐκπορεύεται". U Grgurovu navodu postoji neznatna razlika u odnosu na suvremeno kritičko izdanje Ivanova mjesta. Ali to za pitanje o kojemu se ovdje raspravlja nema nikakve važnosti. Zato tu sitnicu izostavljamo iz svoga razmatranja.

Ovdje i sami prije svega ističemo da za pneumatologiju nema u cijelome Svetome pismu važnijega mjesta od Iv 15,26. Tu je bit nauka i vjere u Duha Svetoga. I Grgur naglašava da se u Iv 15,26 nalaze riječi što izravno potječu od "teologa" koji je "bolji" nego je pneumatomah čije je stajalište prethodno iznio. Grgur kaže da je taj θεόλογος zapravo "naš Gospodin". Doista ne znamo da li je itko osim Grgura Isusa nazvao "teologom". On je to učinio dijelom i zato da se našali s preuzetim i bahatim pneumatomahom.

Neposredno tumačeći Gospodnju izreku Grgur govori sažeto, kratko i razgovijetno. To pokazuje da vlada mišlju i da posjeduje riječi kojim je izražava. On veli da Duh Sveti nipošto nije nikakvo "stvorenje" (κτίσμα) upravo zato što ἐκείθεν ἐκπορεύεται. Riječ ἐκείθεν znači "odanle". Sigurni smo da se odnosi na παρὰ τοῦ Πατρὸς iz Iv 15, 26. Nije isključeno da je Grgur posegnuo za ἐκείθεν zbog ἐκ (iz) što se tu nalazi. Time bi naznačio kako zapravo poima navedeni izričaj παρὰ τοῦ Πατρὸς. Priznajemo da je to tek naše nagađanje i stanovita slutnja.

Izričaj ἐκπορεύεται, izlazi, doslovno se nalazi u Iv 15,26. Svojim kratkim pojašnjenjem Grgur otklanja osnovnu pneumatomašku tvrdnju. Duh sveti nije "stvorenje" (κτίσμα) "ukoliko" (καθ' ὅσον) izlazi iz Oca.

Jednako je jednostavna i važna nova Grgurova misao koju izvodi iz Iv 15,26. Grgur kaže da Duh Sveti nije nikakav "sin". On to nije "ukoliko nije rođen" (καθ' ὅσον οὐ γεννητόν). Prema tome, rođenje nije način kojim Duh Sveti ima svoje postojanje.

Grgur upravo kazanome dodaje da je Duh Sveti Θεός, Bog, jer je "srednji" (μέσος) u odnosu na "nerođenoga" i "rođenoga". Nerođeni je, očito, Bog Otac kao što je Rođeni Bog Sin. Nama nije posve jasno što je Grgur htio izraziti nazvavši Duha Svetoga "srednjim", μέσος. Mislimo da je Duh Sveti, po Grguru, μέσος - to uključuje da je Bog - zato jer njegov način postojanje nije ni rođenje niti nerođenje već nešto što je, mada otajstveno i tajnovito, u sredini između rođenja i nerođenosti. Nešto dodatnoga ovdje ne znamo kazati. Držimo da je i Grgur tu stao.

Svakako Grgur je na temelju ἐκπορεύεται iz Iv 15,26 skovao vlasitu imenicu ἐκπόρευσις, "izlaženje".⁴⁷ Prethodno se riječ nigdje ne pojavljuje u općem grčkome jeziku. To vrijedi za profani i teološki grčki. Riječju ἐκπόρευσις Grgur izražava odnos Duha Svetoga prema njegovu vrelu i počelu. To je, po Grguru, bez dvojbe Bog Otac. Ono što je u jednome božanstvu za Oca ἀγεννησία, nerođenost, i γέννησις, rođenost, za Sina, to je za Duha Svetoga ἐκπόρευσις, izlaženje. To je isključivo vlastito Duhu Svetome. To je način kako on postoji. Tim je svojim razmišljanjem Grgur neizrecivo mnogo pridonio pneumatologiji i to ostaje trajni dobitak i stečevina.

Pneumatomah je zapitao Grgura sto je to u biti ἐκπόρευσις. Jasno je da za to nema konačnoga odgovora. To je posvemašnja tajna i najdublje otajstvo. Grgur je to dobro naglasio. Potom je vješto postavio pneumatomahu upit neka on kaže što je Očeva ἀγεννησία jer je on svesrdno prihvaća. Kada mu on to kaže, i on će njemu razjasniti što je Sinovo rođenje (γέννησις) i izlaženje (ἐκπόρευσις) Duha Svetoga.

Svakako svojim uvođenjem pojma ἐκπόρευσις u pneumatologiju Grgur je pokazao da pneumatomaško učenje o tome da u Bogu postoji samo Nerođeni i Rođeni ne odgovara punoj božanskoj zbilji. U Bogu postoji i Izašli. Nerođeni je Bog Otac, Rođeni je Bog Sin, a Izašli Bog Duh Sveti. Grgur smije s ponosom zaključiti da u cjelini otpada ranije naznačeni pneumatomaški govor o "braći" i "unucima". Tome se bjelodano protive Isusove riječi u Iv 15,26.

⁴⁷ Usp. A. BAILLY, *Dictionnaire*, 629.

13. BOG DUH SVETI

Grgur je na jednome mjestu⁴⁸ koje nam se čini najvažnijim u cijelome govoru propovjednički vješto i nadasve istaknuto postavio pitanje: "Τί οὖν; Θεός τό Πνεῦμα". Sam je na pitanje odgovorio jednostavno: "Πάνυ γε." To je Grgurovo mjesto toliko značajno da je bilo nužno i korisno što smo ga izvorno naveli. Pred vjernicima u Crkvi biskup Grgur postavlja osnovno pitanje vjere. Da pobudi punu pozornost i budnost kod svojih slušatelja Grgur je počeo neobičnim riječima: "Što, dakle?" Postom je postavio pravo pitanje: "Je li Duh Bog?" Grgur je smjesta odgovorio priprostim i jednostavnim riječima: "Dakako, jest."

Upotrijebljena grčka riječ πάνυ znači: posve, savršeno, bez sumnje, zaista, posve sigurno.⁴⁹ Tu je riječ Grgur naglasio naoko neznatnim dodatkom γε što znači "sigurno", "uistinu", "jamačno".⁵⁰ Prema tome, na upit: "Što, dakle, da li je Duh Bog" Grgur je odgovorio izrazito, jednostavno i svečano: "Posve sigurno, uistinu, dakako".

Da dobro razumijemo značenje Grgurova upita i odgovara, moramo istaknuti nekoliko činjenica. Prije svega, treba naglasiti da Novi zavjet nigdje jasno ni sigurno ne rabi riječ, Θεός Bog, kada govori o Duhu Svetome. Pretpostavljamo da je to dobro znao i sami Grgur. U protivnome, zacijelo ne bi u svome podrobnome popisu naziva za Duha Svetoga koji su u Novome zavjetu baš izostavio ključni i bitni naziv Θεός. Doista ga tamo nema.⁵¹

Istina je da Grgur na jednome mjestu, u neku ruku ublažujući naznačenu činjenicu, izjavljuje kako odgovara istini da Novi zavjet nije "posve jasno" (λίαν σαφῶς) napisao da je Duh Sveti Θεός, Bog. Čak dodaje da to ne piše onako "često" (πολλάκις) kao što je "najprije" slučaj s Ocem, a "kasnije" sa Sinom.⁵²

Uistinu Novi zavjet riječ Θεός redovito i uobičajeno pridjeva Bogu Ocu. To čini veoma rijetko kada je u pitanju Bog Sin. Duh Sveti

⁴⁸ Usp. 5, 10; P. GALLAY, *Discours*, 292; J. BARBEL, *Fünf*, 236.

⁴⁹ Usp. A. BAILLY, *Dictionnaire*, 1455.

⁵⁰ Usp. A. BAILLY, *Dictionnaire*, 390-391.

⁵¹ Usp. 5, 29; P. GALLAY, *Discours*, 332; J. BARBEL, *Fünf*, 268-270.

⁵² Usp. 5, 21; P. GALLAY, *Discours*, 316; J. BARBEL, *Fünf*, 254.

nije u Novome zavjetu oslovljen riječju Θεός. To je opći sud i najnovijih egzegeta i teologa.⁵³

Teolozi su u ranome kršćanstvu otačkoga doba slijedili novozavjetni način izražavanja. Vjerovali su da je Duh Sveti Bog, ali božanstvo Duha nisu izricali riječju Θεός. Tako su, mislimo, postupili kao cjelina. U svakome slučaju, Grgurov prisni prijatelj Bazilije Veliki u svome spisu *Duh Sveti* nigdje za Duha Svetoga nije upotrijebio riječ Θεός. Razumije se da je Grgur izvrsno poznao spomenuto Bazilijevo djelo. Još dodajemo da se Duh Sveti ne naziva Θεός niti u Carigradskome vjerovanju iz g. 381.

Prethodno smo naveli da se točno uoči značenje činjenice što je Grgur kratko i jasno i bez trunaka oklijevanja već uoči Carigradskoga sabora kazao da je Duh Sveti Θεός, Bog. To je, držimo, prekretnica u povijesti pneumatologije. Grgur svojim mjestom počinje za svu budućnost božanstvo Duha Svetoga izražavati ključnom i osnovnom riječi Θεός, Bog. Dodajemo da Grgur u svome govoru češće Duha Svetoga naziva Bogom. To je zapravo cilj njegove cijele propovijedi.

14. BOŽANSTVO DUHA SVETOGA

Grgur u svome govoru u više navrata⁵⁴ spominje "božanstvo" Duha Svetoga. Razumije se da to otajstvo izražava uobičajenom riječi θεοτής, božanstvo. Inače te riječi, primjenjene na Duha Svetoga, nema u Novome zavjetu. Stoga se ne nalazi niti u iscrpnome popisu koji o novozavjetnim nazivima za Duha Svetoga donosi sam Grgur.⁵⁵

Teolozi koji su prethodili Grguru već su tu i tamo govorili o "božanstvu" Duha Svetoga. Prema tome, Grgur ih u tome slijedi. Ipak smo njega i u tome dijelu pneumatologije istaknuli jer je bez dvojbe doprinio da se u teologiji i kršćanskoj propovijedi učvrsti, ustali i uobičaji govoriti o božanstvu Duha Svetoga.

⁵³ Usp. K. RAHNER, *Dieu dans le Nouveau Testament*, u *Écrits théologiques*, I, Desclee, 1959, 13-111.

⁵⁴ Usp. 5, 27 i 29; P. GALLAY, *Discours*, 330.332; J. BARBEL, *Fünf*, 264.268.

⁵⁵ Usp. 5, 29; P. GALLAY, *Discours*, 332; J. BARBEL, *Fünf*, 268-279.

15. PARAKLET

Nabrajajući nazive Duha Svetoga Grgur nije izostavio⁵⁶ ime Παράκλητος. U tu je svrhu naveo Isusovu riječ o tome kako će Otac, na njegovu molitvu, učenicima poslati "drugoga Parakleta" (ἄλλον Παράκλητον), Mjesto se nalazi u Iv 14,26. Usput bilježimo da se Duh Sveti naziva Παράκλητος u cijelome Novome zavjetu samo u Ivanovu evanđelju. Uz već naznačeno mjesto treba još navesti Iv 15, 26 i Iv 16,7.

Sama grčka riječ παράκλητος ima više značenja.⁵⁷ Stoga smo u naslovu naprosto stavili Paraklet. Tom se riječju označuje odvjetnik sudske parnice. Ali ona također može općenito značiti branitelj, zagovornik i tješitelj. Sva ta značenja dobro odgovaraju djelu Duha Svetoga u povijesti ljudskoga spasenja. Nama je žao što Grgur nije izravno naznačio kako osobno shvaća naziv παράκλητος kada se primjenjuje na Duha Svetoga.

Pošto je naveo Isusovo obećanje da će od Oca poslati "drugoga Parakleta", Grgur je kao tumačenje dodao οἶον ἄλλον Θεόν. Grčki izričaj znači: "To jest drugoga Boga." Sam Grgur nije ničim razjasnio što misli svojim izrazom "to jest drugoga Boga". Svakako je očito da on tu Duha Svetoga izravno naziva Bogom.

Inače po sebi čudno zvuči da je Duh Sveti "drugi Bog". Ipak tumačenje izričaja nije teško niti zagonetno. Treba se samo prisjetiti da sv. Ivan na jednome mjestu Isusa naziva Παράκλητος. To je u I Iv 2,1. Razumije se pak da je Isus Bog. Polazeći otuda možemo shvatiti Isusovu riječ kada govori o Duhu Svetome ukoliko je "drugi Paraklet" i Grgurovu napomenu da je Duh Sveti "drugi Bog". Kao što je Isus Paraklet, tako je i Duh Sveti Paraklet. Ali kao što je Isus Bog, tako je i Duh Sveti Bog.

⁵⁶ Usp. 5, 30; P. GALLAY, *Discours*, 336; J. BARBEL, *Fünf*, 270.

⁵⁷ Usp. A. BAILLY, *Dictionnaire*, 1456.

16. TEOLOŠKI POJMOVI

Ovdje govorimo o nekoliko osnovnih pojmova koji su Grguru poslužili u njegovoj trojstvenoj teologiji i pneumatologiji. Ti pojmovi nisu isključivo njegovi. Bili su, barem većinom, već u ono doba općenito prihvaćeni među teolozima. Mi ih predstavljamo jer se pojavljuju u Grgurovu govoru. Znamo da imaju dugu i nadasve zamršenu povijest u koju na ovome mjestu ne možemo ulaziti.

Istobitan

Grgur je znamenit i po tome⁵⁸ što je neposredno, svjesno i javno na Duha Svetoga primijenio značajnu riječ "istobitan" (ὁμοούσιος). To je učinio ondje gdje je Duha Svetoga svečano oslovio Bogom. Tada je u propovijedi, imajući pred očima Duha Svetoga, zanosno i svečano uskliknuo: "Τί οὖν; ὁμοούσιον; ἕπερ Θεός." To znači: "Što, dakle? Istobitan? Da, jer je Bog."

Grgurovu tvrdnju kratko stavljamo u povijesni okvir. Riječi "istobitan" nema u Novome zavjetu. Prema tome, tu nije pripisana ni Duhu Svetome. Mislimo da je riječ "istobitan" prije Grgura na Duha Svetoga na jednome mjestu primijenio jedino Atanazije Veliki.⁵⁹ Ali tako nije nikada postupio u svojoj pneumatologiji Bazilije Veliki. Čak se ni u Carigradskome vjerovanju ne kaže za Duha Svetoga da je ὁμοούσιος, "istobitan".

Naša napomena pokazuje koliko je Grgur bio odvažan i nadahnut kada je bez krzmanja ustvrdio javno u Crkvi pred svekolikim pukom da je Duh Sveti u odnosu na Oca i Sina "istobitan". Uz to je jasno naznačio razlog zašto tako misli. Rekao je da je Duh Sveti "istobitan" stoga "jer je Bog".

Πρόσωπον

Grgur se samo jednom u govoru koji razlažemo poslužio⁶⁰ riječju πρόσωπον. Ta riječ ima dugu i bogatu povijest. U osnovi

⁵⁸ Usp. 5, 10; P. GALLAY, *Discours*, 292; J. BARBEL, *Fünf*, 236.

⁵⁹ Usp. M. MANDAC, *Atanazije Veliki*, 116.

⁶⁰ Usp. 5, 30; P. GALLAY, *Discours*, 338; J. BARBEL, *Fünf*, 272.

označuje "vanjštinu" i "lice". Otuda je stekla značenje "osoba". Grgur je sigurno rabi u tome smislu. Čak pomišljamo da mu je riječ πρόσωπον mogla uistinu u trojstvenome razglabanju najbolje izražavati zbilju koju nazivamo "osoba".

Grgur je posegnuo za riječi πρόσωπον zabacujući Sabelijevo učenje po kojemu u božanstvu postoji samo jedna Osoba. To je Bog Otac. Sabelije tvrdi da ni Sin ni Duh Sveti koji se spominju u Pismu nisu zasebne božanske Osobe. Otklanjajući tu zabludu, Grgur upotrebljava riječ πρόσωπον. Po njemu, svaka je trojstvena Osoba zasebni πρόσωπον. To je, jasno, i Duh Sveti.

Ἑπόστασις

Grgur je gotovo neizbježno morao u svome govoru posegnuti za riječi ἑπόστασις. On je to doista i učinio.⁶¹ U njegovo je vrijeme riječ ἑπόστασις već postala neizostavna u trojstvenoj teologiji. Štoviše, trojica su Kapadočana naročito puno pridonijela da se točno označi i utvrdi smisao i vrijednost riječi ἑπόστασις. Na poseban je na čin bilo nužno da se ona razgraniči i odijeli od riječi οὐσία, bit. Spominjemo da su Oci u Niceji riječi ἑπόστασις i οὐσία smatrali istoznačnima. To je bio razlog mnogim kasnijim nesuglasticama i žestokim raspravama u trojstvenoj teologiji.

Grgur u ulomku o kojemu razmišljamo riječ ἑπόστασις uzima u smislu "osobe" i to takve koja postoji uistinu za se i nije nikakvi privid. Po Grguru, "u jednoj naravi" koja je u Bogu postoje "tri hipostaze". Među njima je isključena svaka "pomiješanost". Jasno je da su te "tri hipostaze" Otac, Sin i Duh Sveti. Grgur uz to bilježi što je osnov svake božanske ἑπόστασις. Za Oca to je činjenica što "nije rođen", za Sina "rođenje" i Duha Svetoga to što "izlazi". Za samu pneumatologiju važno je što Grgur Duha Svetoga smatra ἑπόστασις i da ga ravnopravno stavlja do Oca i Sina.

⁶¹ Usp. P. GALLAY, *Discours*, 292; J. BARBEL, *Fünf*, 232-234.

Vlastitost

Riječ "vlastitost" (ἰδιότης) ima veliko značenje u Grgurovoj trojstvenoj teologiji.⁶² Grgur je, dakako, vjerovao da je Bog jedan i da je božanstvo jedno. Ali ništa manje nije ispovijedao božansku Trojicu Oca, Sina i Duha Svetoga. Po Grguru, božanska Trojica imaju nešto vlastito u čemu više nitko nema udjela. To je ἰδιότης svake pojedine Osobe. Tako je Očeva ἰδιότης nerođenost, Sinova rođenje, a izlaženje je ἰδιότης Duha Svetoga. U "vlastitosti" pojedine Osobe druge dvije nemaju dijela.

17. PRIJEDLOZI

Donekle nas je iznenadilo to što je Grgur u svoju propovijed carigradskome puku uveo donekle zamršenu raspravu o teološkoj uporabi prijedloga.⁶³ Ali Grgur je to, očito, smatrao nužnim i neizostavnim. Vjerovao je da njegovo slušateljstvo ipak može s korišću pratiti izlaganje toga sadržaja i dometa.

Rasprava o "prijedlozima" - Grgur rabi riječ πρόθεσις- bila je neotklonjiva jer su pneumatomasi na njima gradili svoje tumačenje trojstvenoga otajstva. Ovdje je zapravo riječ o tri prijedloga: ἐκ (iz), διὰ (po) i ἐν (u). Uz te prijedloge, ističe i sam Grgur, u Novome zavjetu susrećemo ove izričaje: ἐξ οὗ, δι' οὗ i ἐν ᾧ. Izričaji znače: iz njega, po njemu i u njemu.

Grgur kaže da pneumatomasi kršćansko "božanstvo" svojim "izvještačenim razglabanjem" podvrgavaju i podlažu navedenim prijedlozima. On je upotrijebio glagol κατατεχνολογέω. Glagol je vlastit Grguru i teško se daje prevesti.⁶⁴ - Mi smo pribjegli opisnome načinu da barem prevedemo dvije riječi od kojih se glagol sastoji. To su: τεχνή, vještina i λέγω, govorim. Pneumatomasi su mislili da Novi

⁶² Usp. 5, 9 (P. GALLAY, *Discours*, 292; J. BARBEL, *Fünf*, 232); 5, 28 (P. GALLAY, *Discours*, 330; J. BARBEL, *Fünf*, 266); 5, 29 (P. GALLAY, 332; J. BARBEL, *Fünf*, 268), 5, 31 (P. GALLAY, *Discours*, 336; J. BARBEL, *Fünf*, 272).

⁶³ Usp. 5, 20; P. GALLAY, *Discours*, 314; J. BARBEL, *Fünf*, 252-254.

⁶⁴ Usp. A. BAILLY, *Dictionnaire*, 1056.

zavjet izričaj "iz njega" pripisuje jedino Ocu, "po njemu" isključivo Sinu, a "u njemu" samo Duhu Svetome. Držali su da je to pravilo koje Novi zavjet primjenjuje $\pi\alpha\gamma\acute{\iota}\omega\varsigma$, stalno. Pneumatomasi su otuda zaključili kako nepromjenljiva i različita uporaba prijedloga pokazuje da je u Bogu $\acute{\alpha}\nu\iota\sigma\acute{o}\tau\eta\varsigma$, nejednakost. Ona se odnosi na "dostojanstvo" ($\acute{\alpha}\xi\acute{\iota}\alpha$) pa čak i na samu $\phi\acute{\upsilon}\sigma\iota\varsigma$, narav.

Grgur je doista vjerno iznio pneumatomaško stajalište. Otuda što Novi zavjet, po njima, uvijek Ocu pripisuje prijedlog $\acute{\epsilon}\kappa$ koji naznačuje izvor, vrelo, počelo i uzrok oni su smatrali da je jedino i u strogome smislu Bog samo Otac. Sinu pripada kao vlastit prijedlog $\delta\iota\acute{\alpha}$. Njime se, misle pneumatomasi, u Novome zavjetu prvenstveno uči da je Sin posrednik Očeva djela u stvaranju i povijesti spasenja. Sin nije u punini Bog jer moć stvaranja i spašavanja dobiva od Oca. Zbog toga, u pneumatomaškim prosuđivanjima, Novi zavjet isključivo prijedlog $\delta\iota\acute{\alpha}$ pridaje samo osobi Sina.

Glede Duha Svetoga pneumatomasi uče da on nema dijela niti u Božjoj biti niti njegovoj moći, Samo je određeno ozračje u kojemu se zbiva Očevo djelo po Sinu. Zato, sude pneumatomasi, Novi zavjet Duhu Svetome pripisuje prijedlog $\acute{\epsilon}\nu$ koji ima neznatno značenje.

Grgurov je odgovor pneumatomaškim razglabanjima o prijedlozima veoma kratak. On naprosto tvrdi da Novi zavjet svakoj trojstvenoj Osobi pridaje svaki od triju spomenutih prijedloga. U tome ne čini nikakvu razliku. To je doista točno. Mi bismo ipak bili zadovoljniji da je Grgur svoju sigurnu tvrdnju jasno potkrijepio neposrednim novozavjetnim navodima.

Čini nam se da je Grgur govornički vješto i lijepo doviknuo pneumatomasima i ovo: čak kada bi bila istina da Novi zavjet doista prijedloge rabi kako vi tvrdite, to još nipošto ne bi potvrdilo vašu osnovnu postavku ni o Sinu ni o Duhu Svetome. Grgur je dobro znao da Pismo ne robuje ljudskim zakonima. Ono ima svoja pravila. Pismo je slobodno u svome izražavanju.

18. TROBOŠTVO

U svome govoru⁶⁵ o Duhu Svetome Grgur dosta dugo, opširno i potanko raspravlja o troboštvu. U tu svrhu rabi riječ θριθεία. Onoga tko bi doista štovao tri boga Grgur naziva "trobožac", τριθείτης. Kada su pravovjerni kršćani i teolozi vjeru u Trojstvo izrazili tako da su govorili o Bogu Ocu, Bogu Sinu i Bogu Duhu Svetome, krivovjerni teolozi iz arijevtstva i pneumatomaštva zbog tripud ponovljene riječi Θεός predbacili su pravovjernima da za njih postoje τρεῖς θεοί, tri boga. Drugim riječima, spočitavali su im troboštvo i nazivali ih trobošcima.

Raspravu o troboštvu Grgur u govoru naziva κεφάλαιον. Ta riječ naznačuje ono što je bit, jezgra i glavni sadržaj u nekoj raspravi. Zanimljivo je što Grgur ističe da se to "pitanje" razglabalo πάλαι, nekoć. Čak kaže da se "vjerom" nadvladalo i "otklonilo". Osobno nam nije poznato na što se odnosi Grgurova napomena izražena onim "nekoć". Očito je u tome naše povijesno znanje nedostatno.

Razumije se da Grgur objede o τρεῖς θεοί jasno i glasno odbija jer vjeruje u Boga koji je jedan, εἷς Θεός. Kao ukrijepljen je svojoj tvrdnji Grgur dodaje ὅτι μία θεοτής, "jer je božanstvo jedno". Budući da je božanstvo samo i isključivo jedno, Bog je jedan. Tako Grgur polaži od pojma božanstva, θεοτής. Ono je jedno, μία. Potom Grgur tumači da je to "jedno božanstvo" u punome i strogome smislu ἄμεριστος, nepodjeljivo. Božanstvo se kao takvo ne da nipošto razdvajati ni cijepati na dijelove. Ali ono je kao ἄμεριστος u "onima koji su podijeljeni". Iako to Grgur izrijeikom ne kaže, "podijeljeni" su Otac, Sin i Duh Sveti. Međutim, oni su "jedno" i "nepodijeljeno božanstvo". Zato je Otac Bog, Sin Bog i Duh Sveti Bog. Ali jer je svaka božanska Osoba "jedno i nepodijeljeno božanstvo", postoji samo "jedan Bog". Stoga Grgur kaže da pred duhovnim očima lebdi "jedno" (ἐν) kada se pogled usmjeri "prema božanstvu".

Grgur vjeruje u Trojstvo. Ali ništa manje ne ističe Božje "jedinstvo" koje izražava riječju⁶⁶ ἕνωσις i obrazlaže dodatkom τῶ

⁶⁵ Usp. 5, 13-14; P. GALLAY, *Discours*, 300-304; J. BARBEL, *Fünf*, 242-244.

⁶⁶ Usp. 5, 16; P. GALLAY, *Discours*, 306-308; J. BARBEL, *Fünf*, 246.

ταυτῶ τῆς οὐσίας. Grčki izričaj ⁶⁷ označuje "istost biti". Grgur njime izriče da je u Trojstvu "bit ista". Zato su Trojica jedan Bog.

Postoje tri Osobe u kojima je jedno te isto "božanstvo" i koje jesu to "božanstvo". Tu svoju tvrdnju Grgur također obrazlaže govorom o "Prvome uzroku". To je za nj Bog Otac. Grgur ujedno govori o "onima koji su iz njega". To je, jasno, Sin, i to je Duh Sveti. Dolaze iz

božanstva koje je Otac i s njime sjedinjuju. Čini nam se da je to Grgur izrazio ⁶⁸ dosta teško razumljivom riječi ἀναφορά.

Utvrđujući vjeru u jednoga Boga i otklanjajući prigovor troboštva Grgur kaže da Sin i Duh dolaze "iz Prvoga uzroka". To je pak ἀχρόνως. Na sebi ne nosi nikakav biljeg vremena. Grčka riječ znači "bezvremeno".

Grgur je u neku ruku zaključio ⁶⁹ da je svaka trojstvena Osoba podjednako "jedno" (έν) u odnosu na samu sebe koliko i s božanskom Osobom koja je s njome. Tome je razlog "istost biti" u božanskoj Trojici.

Grgur je u svome govoru povodom rasprave o troboštvu posvetio dosta vremena dvama prigovorima koji su se stavljali pred njega kao teologa. ⁷⁰ Jedan se odnosi na to što i Grci u svojim učenjima ističu da je božanstvo jedno (μία θεότης). Unatoč tome, oni su štovali veliki broj bogova. Drugi se prigovor odnosi na to što se i među kršćanskim teolozima redovito uči da je jedno čovječanstvo (άνθρωπότης μία). Ipak su ljudi mnogobrojni. Grgur u svome izlaganju potanko dokazuje i utvrđuje da nijedan navedeni prigovor ne krnji niti oslabljuje ili dokida kršćansku vjeru u jedno božanstvo (μία θεότης).

Isti koji su pravovjernima predbacivali nauk o "tri boga" jer vjeruju u božansku Trojicu, također su im iz istoga razloga spočitavali tobožnje pristajanje uz "tri počela" (τρεις ἀρχαί) koja su međusobno posve odvojena i vječna. Grgur je uzvratio ⁷¹ da pravovjerni kršćani

⁶⁷ Usp. 5, 16; P. GALLAY, *Discours*, 306; J. BARBEL, *Fünf*, 246.

⁶⁸ Usp. A. BAILLY, *Dictionnaire*, 146.

⁶⁹ Usp. 5, 16; P. GALLAY, *Discours*, 306; J. BARBEL, *Fünf*, 246.

⁷⁰ Usp. 5, 15-17; P. GALLAY, *Discours*, 304-308; J. BARBEL, *Fünf*, 244-248.

⁷¹ Usp. 5, 30; P. GALLAY, *Discours*, 338; J. BARBEL, *Fünf*, 272.

vjeruju da postoji samo jedno posvemašnje "počelo" (ἀρχή) kao i jedan konačni "uzrok" (αἰτία). Otuda u jednome božanstvu dolazi Sin i Duh Sveti. Svojim dolaženjem ne uništavaju otajstvo jednoga "počela" i "jednoga uzroka". To je, jasno, Bog Otac. Grgur zaključuje⁷² da se kršćanska vjera u Trojstvo nikako ne smije shvatiti πολυθέως "mnogobožno". Sam je skovao taj prilog.⁷³ Učinio je to na temelju pridjeva πολύθεος. Pridjev su pred njim već upotrebljavali Eshil i Filon Aleksandrijski.

19. SVETOSTI VJEČNOST DUHA SVETOGA

U naslovu smo povezali svetost i vječnost jer je i sam Grgur upravo tako postupio.⁷⁴ Dok je izrijekom upotrijebio riječ svetost, zapravo se nije poslužio riječju vječnost. Ipak govori o vječnosti Duha Svetoga. Grgur ističe da "nije nikada bilo da Duh Sveti nije bio". Očito su obrnuto tvrdili pneumatomasi primjenjujući na Duha Svetoga znamenitu arijevsku tvrdnju o Sinu. Kada niječu vječnost Duha Svetoga, pneumatomasi zapravo ponavljaju svoju osnovnu misao o Duhu kao stvorenju.

Nasuprot pneumatomasima Grgur uporno ističe da je Duh Sveti "od početka", ἀπ' ἀρχῆς. Grčki se izričaj, doduše, već čita u 1 Iv 1,1. Ipak držimo da je Grgur radije u svome razmišljanju krenuo od prvih riječi Ivanova evanđelja ἐν ἀρχῇ, "u početku" (1v 1,1). Tako je Ivanovu misao o vječnosti Riječi svjesno protegnuo i na Duha Svetoga.

Po Grguru, Duh Sveti je vječan jer da to nije, božanstvo bi bilo "nepotpuno", ἀτελής. Tako bi "božanstvo" nedostajala nužna punina. Grgur dodaje da "nepotpuno božanstvo" ljudima ne bi bilo od nikakve "pomoći". Osim toga, božanstvo po sebi i iznutra mora biti "potpuno", τελεία. U protivnome ono i nije božanstvo.

Grgur smatra da božanstvo nije potpuno ni cjelovito bez Duha Svetoga. U tome slučaju nešto mu "nedostaje". Grgur ističe da tada božanstvu manjka τὸ ἅγιον. Osnovno je značenje te grčke riječi

⁷² Usp. 5, 30; P. GALLAY, *Discours*, 338; J. BARBEL, *Fünf*, 272.

⁷³ Usp. A. BAILLY, *Dictionnaire*, 1592.

⁷⁴ Usp. 5, 4; P. GALLAY, *Discours*, 280-282; J. BARBEL, *Fünf*, 224.

"sveto", "ono što je sveto". Ali smjesta se vidi da je τὸ ἅγιον također sastavni dio najsvečanijega i najpunijega naziva za Duha Svetoga. I u ulomku koji razglabamo kao i na drugim brojnim mjestima Grgur rado Duha Svetoga naziva cjelovitim nazivom τὸ Πνεῦμα τὸ Ἅγιον.

Grgur uči da božanstvu nedostaje τὸ ἅγιον ako Duh Sveti nije vječan s Ocem i Sinom. On izrijeком τὸ ἅγιον poistovječuje s ἁγιότης svetost. U božanstvu je "sveto" i "svetost" uz uvjet da je tu Duh Sveti. Tako Grgur na svoj način i u svome smislu izjednačuje Duha Svetoga i svetost. Budući da je Otac vječan te je zato i Sin vječan, vječan je i Duh Sveti jer je svetost u Bogu nužna.

Razmišljajući o tome da je Duh Sveti "od početka", tj. od onoga "početka" koji je zapravo vječnost, Grgur kao vrstan govornik upire prstom na samoga sebe pa kaže da se Duh Sveti "s njime" svrstava, ako nije "od početka". To zapravo znači da je stvorenje kao i svaki čovjek. Grgur dodaje da je Duh Sveti u tome slučaju samo "malo prije njega". Stvoren je nešto ranije. Ali to zapravo ne znači mnogo. Tada jedino "vrijeme" stvaranja čovjeka i Duha Svetoga razdvaja "od Boga". Prednost je Duha samo u tome što je ranije sazdan nego čovjek.

Jasno je da od Duha Svetoga koji ne bi bio vječan i sama svetost vjernik ne bi imao nikakvu "korist", ὄφελος. Grgur tu mogućnost otklanja. On zna i vjeruje da upravo Duh Sveti koji je svetost i zato Bog posvečuje. To mu je uloga u povijesti spasenja.

20. MOLITVA DUHU SVETOME

Raspravu o molitvi u svezi s Duhom Sveti izravno su zametnuli pneumatomasi.⁷⁵ Postavili su pitanje "tko se od drevnih i novih molio u Duhu". Mada ne možemo sa sigurnošću kazati tko su zapravo spomenuti "drevni i novi", svakako se smije držati da se izričaj odnosi na ljude iz doba koje prethodi vremenu Grgurova govora. Prema tome, po pneumatomasima, svekolika predaja ne pozna nikoga tko se neposredno molio Duhu Svetome. Osim toga, pneumatomasi kažu da zapravo nigdje "ne piše" da je potrebno moliti se Duhu Svetome. Time vjerojatno imaju na umu Sveto pismo. Pneumatomasi, drugim riječima,

⁷⁵ Usp. 5, 12; P. GALLAY, *Discours*, 296-298; J. BARBEL, *Fünf*, 240.

misle da ni Pismo ni općenito Predaja ne traže niti utemeljuju molitvu upravljenu Duhu Svetome. Po njima, i to sigurno dokazuje da je Duh Sveti stvorenje, a ne Bog.

Kada Grgur utanačuje da se molitva upućuje Duhu Svetome poziva se na dva Pavlova mjesta. To su: Rim 8,26 i 1 Kor 14,15. Grgur na osnovu tih dvaju mjesta zaključuje da se "molimo po njemu", tj. po Duhu Svetome. U navodu iz Rim 8,26 čitamo prijedlog "po", *διά*. Tumačeći 1 Kor 14,15 Grgur veli da se molimo "u Duhu". Tako je pred nama prijedlog "u", *ἐν*. Čini nam se da Grgur pojašnjava izričaje "po Duhu" i "u Duhu" kada kaže da zapravo Duh Sveti "samome sebi uzdiže molitve".

Mi pak priznajemo da nam nije posve jasna Grgurova misao. Iznosimo je kako smo je razumjeli. Prije svega, treba naglasiti da Grgur prijedloge *διά* i *ἐν* sigurno ne shvaća kao njegovi protivnici pneumatomasi. Oni su, već smo naznačili, *διά* isključivo pripisivali Sinu i otuda umanjivali njegovo božanstvo. Duhu su pridavali *ἐν* i zaključivali da je Duh Sveti baš zato stvorenje. Grgur je odbio takvo tumačenje za *διά* i *ἐν*. Kada pak kaže da se molimo "po Duhu", on zapravo želi reći da Duh Sveti u vjernicima potiče želju da se njemu mole. Moleći se pak "u Duhu", vjernici se zapravo mole Duhu Svetome i "po njemu" Ocu i Sinu jer je Bog jedan i jer je Duh Sveti Bog. Zato je molitva jednoj božanskoj Osobi molitva svakoj Osobi u Trojstvu.

21. DJELO DUHA SVETOGA

Grgur se u svome govoru nije pobliže zaustavio kod djelovanja Duha Svetoga u svijetu niti u povijesti spasenja. To se lako razumije. On se izravno zanimao za otajstvo Duha Svetoga u njegovu odnosu u unutarnjem trojstvenome životu. Prema tome, Grgur je svojim vjernicima prvenstveno razjašnjavao tajnu Duha Svetoga u jednome božanstvu. Ipak nije posve zaboravio ni djelo Duha Svetoga. Spomenuo ga je kraćim napomenama. Govorimo onim djelima Duha što također na određeni način pokazuju i osvjetljuju osnovnu Grgurovu namjeru. Ona je bila da pokaže kako je Duh Sveti Bog, a ne neko stvorenje.

Djelotvorni Duh

Već smo prethodno istaknuli da su neki u Grgurovo doba tvrdili da Duh Sveti nije istinski bitak niti vlastita osoba. Dotični su mislili da je Duh Sveti samo akcidentalna vlastitost odnosno puki naziv za ἐνέργεια kojom svoja djela izvodi Bog Otac. Grgur to tumačenje odbacuje. Po njemu, Duh Sveti je osoba koja kao takva djeluje. Moć djelovanja posjeduje u samoj sebi. To svoje stajalište Grgur dokazuje novozavjetnim navodima.⁷⁶

Grgur je u 1 Kor 12,11 zapazio i otuda naveo izričaj ἐνεργεῖ. Subjekt je Duh Sveti i glagol je u aktivu. Potom Grgur bilježi da Duh Sveti "govori". Doista u Otk 22,17 piše da "Duh i zaručnica govore". Duh Sveti "odvaja". Tako o njemu čitamo u Dj 13,2. Jednako se izrazio i Pavao u Rim 1,1 i Gal 1,15. U Ef 4,30 upozorava čitatelje da ne "žaloste" Duha Svetoga. Nema dvojbe da su navedeni čini djela koja potječu od osobe Duha Svetoga. Pavao se nije ustručavao naznačiti da bi se Duh Sveti čak mogao i "žalostiti". Jasno je da je i to osobni čin bez obzira na to kako ga treba iznutra razumjeti.

Božanska djela

Grgur na jednome mjestu svoga govora⁷⁷ nekako općenito razmišlja o djelima Duha Svetoga. Tada tvrdi da Duh Sveti može izvršiti svako djelo koje po uzvišenosti, veličanstvu i sjaju nužno pripada isključivo Bogu. Ta je tvrdnja veoma važna u Grgurovoj pneumatologiji. On njome zapravo izražava vjeru u božanstvo Duha Svetoga. Grgur polazi od činjenice da djela objavljuju onoga tko ih izvodi. Grgur kaže da sva djela kod "kojih" (ὧν) je u načelu autor "Bog (Θεός)" izvor mogu imati u Duhu Svetome. To je samo zato što je Duh Sveti Bog.

⁷⁶ Usp. 5, 6; P. GALLAY, *Discours*, 286; J. BARBEL, *Fünf*, 228.

⁷⁷ Usp. 5, 29; P. GALLAY, *Discours*, 5, 29; J. BARBEL, *Fünf*, 268.

Posvetitelj

Grgur je veoma razborit kada spominje⁷⁸ posvetnu ulogu Duha Svetoga. On kaže da je Duh Sveti "onaj koji posvećuje" (ἀγιάζον), a nipošto netko "tko je posvećen" (ἀγιάζόμενον). Grgur je nekako nužno morao tako kazati. Već smo ranije naznačili da je najuže u samome trojstvenome otajstvu povezo svetost i Duha Svetoga. Duh Sveti posvećuje jer je svet i sama svetost. Grgur nije inače pobliže izrazio ulogu Duha ukoliko je posvetitelj. Razumije se da nam je to žao. Ipak je očividno da je Grgur i u djelu posvećivanja što potječe od Duha Svetoga vidio objavu njegova božanstva. Svetim čini samo Bog jer je samo on u sebi svet.

Povezivanje s božanstvom

Doista želeći po mogućnosti iscrpno i vidljivo naznačiti Grgurovo razmišljanje o činima Duha Svetoga, nismo previdili niti izostavljano njegovu tvrdnju⁷⁹ da Duh Sveti συνάπτει θεότητι tj. da "povezuje s božanstvom". Nije nam moguće ništa pobliže kazati o toj Grgurovoj izreci. Nije jasno na koje ni kakvo povezivanje i sjedinjenje zapravo misli. Ipak je očito da Duh Sveti vjernika "povezuje s božanstvom". To je njegova uloga. On je vrši jer je u samome sebi puno i cjelovito "božanstvo".

Ponovno stvaranje

Posve je lako i jednostavno shvatiti zašto Grgur Duha Svetoga dovodi u najužu svezu s ponovnim stvaranjem.⁸⁰ On Duha Svetoga naziva "onim koji iznova stvara". Grčka je riječ ἀνακτίζω "ponovno stvoriti". Grgur pred očima ima krsno otajstvo. Duh Sveti "po krštenju iznova stvara". To sigurno znači da krštenoga ponovno vraća u dobro stanje iskonskoga stvaranja. To je, očito, vrijedno i duboko tumačenje krsnoga čina. Ipak Grgur pomoću glagola ἀνακτίζω želi pneumatomasima dokazati da Duh Sveti nije stvorenje (κτίσμα) kako

⁷⁸ Usp. , 5, 29; P. GALLAY, *Discours*, 334; J. BARBEL, *Fünf*, 270.

⁷⁹ Usp. 5, 4; P. GALLAY, *Discours*, 282; J. BARBEL, *Fünf*, 224.

⁸⁰ Usp. 5, 29; P. GALLAY, *Discours*, 334; J. BARBEL, *Fünf*, 270.

oni uče i uporno ponavljaju. Duh Sveti ne može biti κτίσμα kada je autor radnje koju sadrži ἀνακτίζω.

Pobožanstvenjenje

Da jasno i očito utvrdi božanstvo Duha Svetoga, Grgur je u svoj govor⁸¹ upleo svečanu i duboku misao o ljudskome pobožanstvenjenju. Vezao ju je uz krsno otajstvo. Grgur doduše upitnom rečenicom, ali se lako vidi da njome izriče sigurno prihvaćeno učenje, uglavljuje da Duh Sveti "pobožanstvenjuje po krštenju". Tu se Grgur zapravo poslužio glagolom θεόω. Vidi se da dolazi od imenice Θεός, Bog. Glagol nije lako prevesti. On doslovno znači "bogoviti". Prema tome, krštenje krštenoga "pobogovljuje". Ono ga svega pobožanstvenjuje. To je pak u vjerniku djelo Duha Svetoga. Otuda pak što Duh Sveti u krsnome činu kršćanina "božanstveni" Grgur zaključuje da je Duh Sveti Bog. U protivnome ne bi mogao "pobožanstveniti".

Inače u svome ulomku Grgur krst naziva ἀναγέννησις. Riječ je sastavljena od dva dijela: ἀνά i γέννησις. Prva riječ označava da se nešto čini ponovno i iznova. Druga znači "rođenje". Prema tome ἀναγέννησις je "ponovno rođenje". Nema dvojbe da je imenica nastala po glagolu koji se nalazi u 1 Pt 1,3 i izražava ono što se događa u krsnome činu. Petar je upotrijebio glagol ἀναγεννάω, "ponovno roditi". Grgur, dakle, izriješkom i namjerno ističe da krsna ἀναγέννησις potječe od Duha Svetoga.

Uz ἀναγέννησις kao krsni učinak Grgur također bilježi ἀνάπλασις. Vidimo da su i u toj riječi dva različita dijela. Prvi je već naznačeni i razjašnjeni ἀνά. Drugi je dio πλάσις. Ta riječ označuje čin prvoga oblikovanja i iskonskoga čovjekova sazdanja. Prema tome ἀνάπλασις je ponovno oblikovanje da se opet postigne sazdanje s početka stvaranja. Grgur smatra da se krsnim novoporođom vjernik iznova oblikuje i preinačuje. To je zapravo vraćanje u ono početno, nevino i sveto oblikovanje kojim je Bog stvorio čovjeka. To je djelo krsnoga preporođenja. Grgur je sve to marljivo i pomno isticao da može kazati kako naznačeni čini omogućuju "spoznavanje" samoga "dostojanstva onoga koji je izveo ponovno oblikovanje" u krsnome

⁸¹ Usp. 5, 28; P. GALLAY, *Discours*, 332; J. BARBEL, *Fünf*, 268.

činu. To je Duh Sveti. Budući da Duh Sveti "po krštenju" vjernika iznova rađa i opet sazda, on ga zapravo "pobožanstvenjuje". Tim se djelom spoznaje da je Duh Sveti Bog.

Grgur je isto pobožanstvenjenje također izrazio kazavši o Duhu Svetome: ἐμὲ ποιεῖ θεόν. To znači "čini me bogom".⁸² Jasno je da hrvatski ne zvuči lijepo ni uglađeno "činiti bogom". Ali to je određeni vrhunac Grgurova razmišljanja o Duhu Svetome i o čovjeku. Grgur dokazuje da Duh Sveti nije nikakvo stvorenje već sveti i vječni Bog. To se vidi otuda što čovjeka "čini bogom".

22. ŠTOVANJE DUHA SVETOGA

U Grgurovo je doba pitanje štovanja Duha Svetoga imalo naročito značajnu ulogu u pneumatologiji. Pneumatologi su odbili štovati i častiti Duha Svetoga. Njihovo je stajalište posve razumljivo. Duha su smatrali stvorenjem i zato mu uskratili božansku čašćenje. Pravovjerni su vjernici Duhu Svetome iskazivali božansku čast. Smatrali su da se tako u Crkvi postupalo već u Novome zavjetu. Kasnije su kršćani prosljedili novozavjetni način i postupanje. Grgur je u štovanju i čašćenju Duha Svetoga vidio istinski i neporecivi dokaz za njegovo božanstvo. Tome je ostavio obilna traga u svome govoru. To naznačujemo zalazeći zbog važnosti i u pojedinosti.

Poklonstvo

Rasprava između pneumatologa i pneumatomaha oko klanjanja Duhu Svetome bila je zaista oštra i živa. Kod toga su osnovni pojmovi bili προσκυνέω, "klanjati se", i προσκύνεις "klanjanje". Pneumatologi su smatrali da klanjanje Duhu Svetome nema nikakvo uporište ni u Pismu ni u Predaji. Otuda su zaključili da je Duh Sveti za jedno i drugo samo i isključivo stvorenje. Jasno je da se čovjek ne klanja stvorenome biću.

Grgur je sudio posve drukčije.⁸³ Držao je opravdanim i nužnim da se kršćanin klanja Duhu Svetome jer je Duh Sveti Bog. U potvrdu

⁸² Usp. 5, 4; P. GALLAY, *Discours*, 282; J. BARBEL, *Fünf*, 224.

⁸³ Usp. 5, 12; P. GALLAY, *Discours*, 296-298; J. BARBEL, *Fünf*, 240.

svoje tvrdnje Grgur je naveo Iv 4,24. Po njemu, "klanjati se Duhu zapravo uključuje klanjanje (προσκύσεις) svim trima božanskim Osobama". Tome je to razlog što je "u Trojici" jedno jedino "božanstvo". Tako se vjernik jednim klanjanjem klanja "Trojici".⁸⁴ Grgur je čak cijeli govor završio izjavom da će, koliko mu je samo moguće, "ostale uvjeravati da se klanjaju Ocu i Sinu i Duhu Svetome, jednome božanstvu".⁸⁵ Dodajemo da se poklonstvo kao izričaj i dokaz vjere u božanstvo Duha Svetoga nalazi i u Carigradskome vjerovanju. Tu je također naznačeno da se Crkva jednim te istim klanjanjem klanja božanskome Trojstvu u njegovom jedinstvu.

Ista čast

U Grgurovu smo govoru zamijetili⁸⁶ riječ ὁμότιμος. Budući da ima veliko značenje u njegovoj trojstvenoj teologiji, na nju se izdvojeno osvrćemo. Samo po sebi ὁμότιμος je pridjev koji Grgur rabi imenično. Pridjev je dvodijelan. U prvome dijelu imamo riječ ὁμός što znači jednak, isti, jedan te isti. Drugi je dio imenice τιμή: čast, štovanje, poštivanje. Smjeli bismo dakle, ὁμότιμος prevesti riječju "istočastan", iste časti i istoga štovanja.

Po Grguru, božanskoj Trojici pripada isto štovanje i ista čast. Treba pak dobro zapaziti da se tu ne govori o časti i štovanju iste vrste već zapravo o brojem jednoj časti i jednome štovanju. U tome pogledu nema diobe među trima božanskim Osobama. Onu čast i štovanje što se iskazuje jednoj od božanskih Osoba, ujedno se odaje i dvjema drugima jer je to štovanje jedno i nedjeljivo. Stoga Grgur riječju ὁμότιμος izražava vjeru u božanstvo triju božanskih Osoba. Štoviše, kako ὁμότιμος zapravo dolazi iz ὁμοούσιος i na njemu počiva, smijemo kazati da ὁμότιμος uz iskaz jednoga čašćenja izražava božansku istobitnost Oca, Sina i Duha Svetoga. Sve to pokazuje kolikoga je značenja ὁμότιμος u Grgurovoj teologiji. Dodajemo da je već Bazilije Veliki istaknuo isti ὁμότιμος. Na njemu je gradio svoju

⁸⁴ Usp. 5, 14; P. GALLAY, *Discours*, 304; J. BARBEL, *Fünf*, 244.

⁸⁵ Usp. 5, 33; P. GALLAY, *Discours*, 342; J. BARBEL, *Fünf*, 276.

⁸⁶ Usp. 5, 12; P. GALLAY, *Discours*, 298-300; J. BARBEL, *Fünf*, 240-242.

pneumatologiju.⁸⁷ Dvojbe pak nema da je Grgur dobro poznao nauku Bazilija Velikoga.

Ista slava

Grgur se na jednome mjestu poslužio⁸⁸ prilogom ὁμοδόξως. Kako je taj prilog teološki važan, na nj se osvrćemo s nekoliko primjedaba. Prije svega nije teško uvidjeti da prilog dolazi od pridjeva ὁμοδόξος. Pridjev se kao i prilog sastoji od ὁμός i δόξα. Već smo razjasnili riječ ὁμός. Riječ δόξα znači "slava". Prema tome prilog ὁμοδόξως smijemo prevesti riječju "istoslavno".

U Grgurovu govoru ὁμοδόξως ima punu teološku vrijednost. Grgur drži da je "slava" kojom vjernici slave Oca, Sina i Duha Svetoga jedna te ista. Niti se razdvaja niti razlučuje. Budući da prilog ὁμοδόξως obuhvaća i Duha Svetoga, to znači da se i Duh Sveti slavi slavom Oca i Sina. Time je izraženo božanstvo Duha Svetoga. Slava se iskazuje samo jednome Bogu.

Zajedničko slavljenje

U svome govoru Grgur jednom o Duhu Svetome kaže⁸⁹ da je δοξαζόμενος, "onaj koji se slavi". Vjernici Duha Svetoga slave jer je Bog. Ali Grgur u svezi s Duhom Svetim također upotrebljava glagol συνδοξάζω "zajedno slaviti".⁹⁰ On kaže da Sin nije stvorio Duha Svetoga kako su učili pneumatomasi. Sin se "zajedno slavi" istom slavom s Duhom Svetim. Tako je slava Sina istodobno slava Duha Svetoga. Sin i Duh se zajedno slave. U toj zajedničkoj slavi nema diobe. Naznačujemo da su se tako također izrazili Carigradski oci u svome Vjerovanju.

⁸⁷ Usp. M. MANDAC, *Bazilije Veliki*, 52.

⁸⁸ Usp. 5, 14; P. GALLAY, *Discours*, 304; J. BARBEL, *Fünf*, 244.

⁸⁹ Usp. 5, 29; P. GALLAY, *Discours*, 334; J. BARBEL, *Fünf*, 270.

⁹⁰ Usp. 5, 12; P. GALLAY, *Discours*, 300; J. BARBEL, *Fünf*, 242.

23. ZADNJI ULOMAK

Završetak Grgurova govora ističemo iz više razloga.⁹¹ Na nas je ostavio dojam pravoga lirskoga teksta. Uostalom, Grgur je bio i pjesnik. U ulomku Grgur izjavljuje da je Duh Sveti njegov "vođa".

Grgur je zapravo upotrijebio riječ ὁδηγός. Riječ označava vođu na putu, suputnika. Jasno je da se vođa posebice bira kada je put nepoznat, pun opasnosti i teško prohodan. Grgur jamačno na pameti ima svoj životni put koji je sigurno bio mukotrpan i trnovit. Stoga je odabrao Duha Svetoga da mu bude ὁδηγός na tom presudnom putovanju.

Grgur također na kraju svoje propovijedi ističe ἑλλαμφίς što ju je "otuda" dobio. Riječ je o "prosvjetljenju" koje dolazi od Duha Svetoga. Grgur to "prosvjetljenje" smatra temeljnim i bitnim. Želi ga čuvati da mu osvjetljuje putovanje εἰς τέλος, "do svršetka". Grgur tu bez sumnje neposredno ima pred očima "svršetak" koji je njegova smrt. Ipak taj "svršetak" podsjeća na onaj "svršetak" o kojemu govori Pavao u 1 Kor 15, 4. S tim "svršetkom" počinje vječna svjetlost. To bi značilo da Grgur čezne i moli neka ga ἑλλαμφίς koju je dobio od Duha Svetoga prati cijeloga ovozemnoga života i napokon uvede u svjetlo što će vječno svijetliti.

Tu svjetlost koju mu je darovao Duh Sveti Grgur lijepom usporedbom koja je možda potekla iz Fil 4,3 naziva "plemenitom družicom" s kojom se udružio. S njom želi "proputovati ovaj vijek" kojim već kroči. Ona mu je najvjernija suputnica. Nikada ga neće ostaviti niti mu se iznevjeriti. To Grgur čvrsto vjeruje.

ZAKLJUČAK

Nadamo se da je u radu što prethodi cjelovito prikazana pneumatologija Grgurova govora. Čak smo nastojali unići u pojedinosti Grgurova razmišljanja. Pri tome smo pomno pregledavali pojmove kojima se Grgur služio da rekne što misli. Otuda i zbog toga se u članku pojavljuju brojne grčke riječi i izričaji. Znamo i svjesni smo da to pruža opor i suhoparan izgled našem radu. Ipak vjerujemo

⁹¹ Usp. 5, 33; P. GALLAY, *Discours*, 340-342; J. BARBEL, *Fünf*, 276.

da je to više privid nego istinska zbilja.

Unatoč dužini članaka, u njemu nismo iznijeli sve o čemu Grgur govori u svome govoru. Nešto smo izostavili što ni samome Grguru nije bilo posve po volji, a nešto do čega je sigurno puno i sam držao. Grgur se u govoru trudio pronaći u stvorenome svijetu slike i usporedbe koje bi makar donekle mogle pomoći da se barem malo osvijetli tajna nutarnjega života u božanskome Trojstvu. Ali je već i sam uvidio da su sve te slike male i neznatne vrijednosti. Zaključio je da o njima neće voditi brigu. U tome je Grgur bio posve u pravu. Stoga ni mi u ovome radu nismo svratili pozornost na te slike. Posve smo ih mimoišli. Međutim, mi se nismo zaustavili niti kod onih dijelova Grgurova govora gdje se on u korist teologije i pneumatologije poziva na dostignuća prirodnih znanosti svoga vremena. Osvjedočeni smo da je Grgur jako cijenio ta razmatranja u svome dokazivanju i razglabanju. Mi smo to ipak ostavili po strani jer znanja onodobne prirodne znanosti više nemaju nikakve vrijednosti u naše doba. Samo su dio povijesti i konačno minule prošlosti.

Iz napisanoga članka ovdje želimo svratiti posebnu pozornost na one točke koje u Grgurovoj pneumatologiji smatramo najizvornijima. Mi smo to već istaknuli i naglasili tijekom samoga rada. Ipak to ponovno činimo u zaključku. Tako držimo bitnim što je Grgur u svome govoru Duha Svetoga nazvao Bogom. Mislimo da to prije njega nije učinio nitko niti u Novome zavjetu niti među Ocima koji su Grguru prethodili. Svatko pak lako vidi zamašitost i dalekosežnost te činjenice.

Ništa nam se manje značajnim ne čini ni to što je Grgur prvi teolog koji je probrano, duboko i bistro progovorio o otajstvenome i tajnovitome izlaženju Duha Svetoga. To je osnov i temelj znanstvene pneumatologije. Isto treba kazati i o činjenici da je Grgur svjesno i naglašeno Duhu Svetome pripisao pojam istobitan. I time je izvorno pridonio pneumatologiji iako se prije njega jednom istim pojmom poslužio i Atanazije Veliki. Koliko je Grgur izvoran u drugim točkama pneumatologije ne bismo mogli kazati. To bi doznao tko bi Grgurov nauk o Duhu Svetome usporedio s pneumatologijom njegovih predšasnika i suvremenika. Svakako mi smo nadasve zahvalni Grguru iz Nazianza što je svoj *Govor o Duhu Svetome* pribilježio, sačuvao i ostavio u duhovnu baštinu svome potomstvu koje smo na svoju sreću i ponos i sami.

RÉSUMÉ

1. - L'auteur s'est proposé dans son article intitulé *L'Esprit-Saint dans le cinquième discours théologique de Grégoire de Nazianze* d'étudier la pneumatologie de ce célèbre Père de l'Église. On connaît par ailleurs suffisamment l'importance vraiment extraordinaire et capitale de ce discours de Grégoire. Il est sans conteste possible une de pièces maîtresses contenant la doctrine sur l'Esprit-Saint dans toute la patristique.

2. - L'auteur examine la pneumatologie de Grégoire en utilisant l'édition du texte critique faite par deux savants. Ce sont: J. Barbel et P. Gallay. C'est ce que l'auteur indique constamment dans ses notes.

3. - En lisant son article on se rend vite compte que l'auteur explique la doctrine pneumatologique du discours de Grégoire en la replaçant chaque fois dans son cadre historique. Son travail est, on le voit facilement, minutieux, précis, consciencieux et presque complet. C'est pourquoi il est aussi relativement long. L'auteur ne s'est pas intéressé seulement pour la pensée de Grégoire, mais également pour les mots avec lesquels elle est exprimée. C'est la raison pour laquelle l'auteur est souvent amené à scruter bien de mots grecs employés par S. Grégoire.

4. - Puisqu'il est presque impossible de condenser tout ce qu'on lit dans l'article, on donne ici un aperçu rapide de ce qu'on peut et même doit considérer comme l'essentiel, le plus important et le plus original dans la pneumatologie de Grégoire. Il est évident qu'on est tout particulièrement obligé de souligner le fait que S. Grégoire de Nazianze appelle l'Esprit-Saint Dieu, Θεός. Il le fait ouvertement, solennellement et tout à fait consciemment. Et c'est, semble-t-il, la nouveauté absolue car personne avant S. Grégoire n'a pas ainsi nommé l'Esprit-Saint. Cela vaut aussi pour les écrivains du Nouveau Testament.

5. - Grégoire n'a pas un seul instant hésité de déclarer que l'Esprit-Saint est ὁμοούσιον par rapport au Père et par conséquent par rapport au Fils. Cela a osé dire auparavant seulement S. Athanase le Grand, mais il l'a fait uniquement très occasionnellement. Par contre, pour Grégoire c'est une assertion essentielle et vraiment profonde.

C'est le coeur même de la théologie trinitaire.

6. - Il est bien connu que c'est précisément Grégoire de Nazianze qui a forgé l'expression ἐκπόρευσις. Sans elle, il est clair, il n'y a pas de pneumatologie scientifique. Grégoire a aussi profondément réfléchi sur la relation mystérieuse entre la sainteté et l'Esprit-Saint. Il identifiait d'une certaine façon cette Personne divine avec la sainteté.

7. - En parlant de l'oeuvre de l'Esprit-Saint dans l'histoire de salut Grégoire a mis l'accent surtout sur ce qu'on appelle ordinairement la déification ou la divinisation de l'homme. A vrai dire ces mots ne se trouvent pas chez Grégoire. Il emploie les verbes forts: θεόω et ποιέω θεόν. De toute évidence, Grégoire y voit l'oeuvre la plus éminente de l'Esprit-Saint.

8. - Il est très important de rappeler comment Grégoire a compris la prière chrétienne "dans l'Esprit" et "par l'Esprit". En se trouvant par la grâce divine dans l'Esprit-Saint, le chrétien prie "dans l'Esprit". Pour Grégoire cela signifie que le fidèle adresse sa prière à l'Esprit-Saint. En priant ainsi, il prie "par l'Esprit" le Père et le Fils car la divinité est une et indivisible. C'est pourquoi chaque prière authentiquement chrétienne est toujours et intrinsèquement adressée à la Trinité.

9. - On est presque inévitablement tenu de mentionner même dans un résumé la page la plus célèbre du discours qu'on a ici devant les yeux. C'est bien sûr l'endroit où Grégoire parle de l'histoire magnifique et grandiose de la révélation du mystère trinitaire. Grégoire y a vu le sommet de la pédagogie divine et providentielle. Grégoire a expliqué la raison pour laquelle Dieu se révélait peu à peu et pas à pas à travers les deux Testaments.